

ISSN:2148-2292

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 2018, 5 (17), ss. 295-333

Academic Journal of History and Idea, 2018, 5 (17), pp. 295-333

Araştırma Makalesi

Original Article

Meşrutiyet Döneminde Hukuksal ve Toplumsal Alanda Kadın Algısı

“Nisa Hapishaneleri Örneği”

Umut Karadoğan*

ORCID: 0000-0002-3030-6176

Öz

Osmanlı Devleti'nin sosyolojik ve teolojik açılardan kadına bakışı, Arap manifestosuyla örülüyken, her alanda değişimi kendine düstur edinmiş, topluma ve siyasal yaşama gelişimi adapte etmeye çabalayan üst yönetim aklının uygulamakta olduğu politikaların yanı sıra kültürel alanlarda da kendisini ortaya koyma çabasına girdiği dönem olan Tanzimat'ın, elbette kadına bakış açısı da farklı olacaktı. Batı'da özgürleşmeye başlayan ve toplum içerisinde daha görünür duruma gelen Avrupalı kadın, Osmanlı aydınlarının da ilgi odağı haline gelmiş ve her anlamda çağdaşlaşmayı arzulayan bir düşünce yapısını, dönemin yönetimine de aksettirmenin çabasına girmişlerdir. Bu sayede daha ılımlı bir pozitivizm ile II. Meşrutiyetten sonra kadının toplumsal algısı, her alanda değiştirilmeye gayret edilmiş ve kadınlar daha fark edilir toplum bireyi olarak, gündelik yaşamın keşmekeşinde kendilerine bir yer açmışlardır. Zaman zaman bu durumun hazmedilemeyişi sebebiyle de başlarını kanunla, devletle, toplumla ilgili sıkıntıya sokmuşlardır. Yapılan bu çalışma, Osmanlı kadınının süreç içerisinde kazanımlarını nasıl elde ettiğini yine Osmanlı resmi arşiv belgelerine dayanılarak açıklanmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Toplum, Hukuk, Nisa Hapishaneleri, Feminizm

Gönderme Tarihi: 09/09/2018

Kabul Tarihi: 20/10/2018

* Öğr. Gör. Sinop Üniversitesi, Boyabat Meslek Yüksek Okulu, E-Posta: umuttarih@hotmail.com

Women's Perception in a Legal and Social Scope in the Concept of the Country

Abstract

While the sociological and theological point of view of the women in the Ottoman State is woven with the Arab manifesto, the perspective of women should be different in Tanzimat Era, which is the period in which the mind of the upper management that strives to adapt the change in every field and the development of society and political life, as well as the cultural fields. The European woman, who started to become free in the West and became more visible in the society, became the focus of attention of the Ottoman intellectuals who tried to reflect a thought structure which desires to modernize in every sense to the administration of the period. In this way, with a more moderate positivism after the second constitutional monarchy, the social perception of women has been tried to be changed in every field, and women, as a more visible society member, have opened up a place in the discovery of everyday life. From time to time, the women has put themselves in trouble with law, state and society because the society can not accept the new statue of women. This study will try to explain how the Ottoman woman obtained her rights in the process based on the Ottoman official archive documents.

Keywords: Women, Prison of Women, Public, Law, Feminism

Received Date: 09/09/2018

Accepted Date: 20/10/2018

восприятие женщины в юридической и социальной сферах в период мещруте “на примере женских тюрем”

Резюме

В Османском государстве взгляд на женщину, тесно связанный с арабским манифестом, с социологической и теологической перспектив в период Танзимата, который характеризуется стремлением высшего руководства наряду с политикой адаптации развития общества и политической жизни, взяв за правило изменение в каждой сфере, применение реформ и в культурной жизни, безусловно отличался. Начавшаяся на западе эмансипация женщин и их выход на более заметные позиции в обществе не остались незамеченными для желающей всесторонней модернизации османской интеллигенции и привели к появлению нового типа мышления, что выразилось в стремлении ее отражения в правлении. Так, после более мягкого позитивизма периода II Мещруте были предприняты попытки изменения в всех сферах восприятия женщины обществом, и женщины, как уже более заметный индивид социума, стали приобретать собственное место в повседневной жизни. Временами необходимость доказать свое место приводила к неприятностям с законом, государством и обществом. Данное исследование посвящено тому, какой ценой османской женщине удалось отвоевать свое место, на основе документов из Османского архива.

Ключевые слова: женщина, общество, право, женские тюрьмы, феминизм

Получено: 09/09/2018

Принято: 20/10/2018

Giriş

Toplumun iki temel unsurundan biri olan ve üretkenliği ile öne çıkan kadının yaradılışından itibaren erkek tahakkümü altında sürekli olarak yaşadığı baskı, özellikle ataerkil yapıllı milletlerde hat safha da hissedilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kadınların toplumda aldıkları yeri kişiliğe saygı noktasında değerlendirmek gerekir. Kadının da erkeğinde kendilerini geliştirebilmeleri noktasında kültürel, sosyal alanda toplumun diğer yarısını oluşturan cinsin desteğine muhtaç olduğu gerçeği de gözler önüne tutulmalıdır.

Türk tarihi açısından değerlendirildiğinde kadının İslamiyet öncesi dönemde; erkeklerle yan yana olduğunu, hatta hükümdarın naibi görevini üstlendiğini, askerlik hizmetini layığı ile yerine getirdiğini ifade edilebilir. Osmanlı Türk ailesindeki kadınların siyasal ve sosyal alanlarda faal olmalarının yanı sıra çocukları üzerinde de oldukça etkin güce sahip oldukları da bilinen bir gerçektir.¹ İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadınlar aile mirası ve mülk edinebilmek alanlarında erkeklerle aynı haklara sahipken, ticarete, tarım alanlarında aktif olarak çalışıp ve daha birçok alanda erkeklerle aynı sorumlulukları paylaşabilmektedir.² Ancak bu değer yargıları İslamiyet'in kabul edildiği ilk dönemlerde halk arasında örselenmeye başlamış, ardından da yerleşik hayatla birlikte İslam kanunları etkin duruma gelmeye, Arap ve Fars gelenekleri Türk toplumunu adeta esir almaya başlamıştır. Türk toplumunda var olan bu folklorik anlayış ve ifade kadınların erkeklerle eşit yaratılmadığı ve kadınların erkeklerden yaratılış itibari ile birtakım eksiklikleri olduğu inancı, ilerleyen dönemlerde Türk toplumunu da etkileyerek, kadının sahibi olduğu hemen tüm haklarını yitirmesine sebep olmuştur.

Osmanlı devlet yönetiminin kadına bakış açısının yine bu yönde şekillendiği görülmektedir. Teokrasinin ve şeriat hukukunun egemen olduğu bir coğrafyada, yönetimin otoriter ve geleneksel anlayışı şeriat vasıtası ile temin edilmiştir. Sahip olunan bu anlayışın inanç odağı noktasında değerlendirilmesi ile kadın üzerinde oluşturduğu etki, onu sadece eve kapatmakla kalmamış, fiziksel ve zihinsel olarak da üzerini örtmüştür. Erkeğe

¹ Sıdıka Tezel, Atatürk ve Kadın, TTB Yay., Ankara, 1983, s.1-2.

² Hüner Tuncer, "Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt: VI, sayı:16, Ankara, Kasım 1989, s.164.

evlenme, boşanma, miras konularında tamamen egemenlik veren inanç sistemi, kadını bu hususta savunmasız bırakmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilan edilmesi ile birlikte Osmanlı devlet yönetimi tarafından kadının toplum içerisindeki statüsü de Namık Kemal, Ali Suavi, Şinasi, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp gibi isimler tartışmaya açılmıştır.³ Eğitim başta olmak üzere hukuk, sosyal yaşam ve miras konuları Osmanlı yönetim kademesini ve ulemasını bir hayli meşgul etmiştir. Avrupalı devlet olma yolunun tercih eden yönetimin, var olan anlayışı değiştirebilmesi için en azından bazı alanlarda radikal kararlar alması şarttır. Örneğin ilk olarak sosyal alanda düzenlemeye gidilerek kılık- kıyafet hususunda ve sokağa mutlaka erkeklerle çıkma gibi fermanla düzenlenen anlayışlarda göreceli bir hoşgörü oluşturulmaya başlanmıştır.⁴ Eğitimdeki reformist eylemler bu zaman diliminden itibaren kadınların sosyal alanda daha fazla görünür olmalarını sağlamıştır. Yine aynı zaman aralığında bazı kanunlarda kadınlar lehine değişime gidilmiş; kadim yasaklar geniş ölçüde yumuşatılmış, düşünce dünyasında, sanatta ve edebiyatta kadınlara birtakım yeni haklar tanınmasını savunan yazılar dönemin fikir ve düşünce dergi ve gazetelerinde basılmıştır.⁵ Ancak, Osmanlı Devleti'nde Batılılaşmanın önemli bir evresi sayılan bu dönemde gerçekleştirilen reformlarda, bazı eksikliklerde yok değildir. Özellikle Avrupa tarzında yasalaşma sürecinde, şeriata ve örfü dayalı kadim hükümlerin tam olarak ortadan kaldırılamaması, ikilikleri içeren garip bir hukuk sisteminin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁶

XIX. yüzyılın ikinci yarısında eğitim-öğretim hususunda yapılan çalışmalarla bir reform sürecine girilmiştir. 1842'de bir meslek okulu olarak Askeri Tıbbiye bünyesinde Ebe Okulu faaliyete geçirilmiştir. 1854 yılında insan hakları açısından son derece bağınaz bir uygulama olan insan ticareti (cariyelik ve kölelik) kaldırılmış, bu sayede kadın alınıp satılan bir ticari emtia olmaktan çıkarılmıştır.⁷ 1858 yılında Osmanlı'da Müslim ve gayri Müslim kızlar için orta dereceli okullar eğitim-öğretim hayatına başlamıştır. Ardından

³ Müşerref Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi için Mücadele Eden Öncü Kadınlar", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, No: 55, Erzurum, 2016, s. 232.

⁴ Şirin Tekeli, Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Yayınları İstanbul 1982, s.196.

⁵ Tezer Taşkıran, Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973, s.24.

⁶ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 243.

⁷ Zehra Altınbaş, Odyakmaz, "Anayasalarımızda Kadın Hakları" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt: V, sayı:14, Mart 1989 s.456.

İstanbul'da İnas Sanayi Mektebi ve Dar-ül Muallimat eğitim-öğretime başlamıştır.⁸ Bu eğitim-öğretim kurumları ile kadınlarımızın ebelik, öğretmenlik gibi ilk meslek alanları teşekkül etmeye başlamıştır. Tüm bunların yanında Osmanlı İslam kadınlarının giyim-kuşam tercihlerinde, erkek olmadan sosyal yaşama katılabilmelerinde var olan uhrevi ve kanunlarla düzenlenen beşerî nitelikli tutum, davranış ve uygulamalarda görelî bir hoşgörü oluşmaya başlamıştır.⁹ Miras hususuna gelindiğinde ise; 1858 yılında Osmanlı Devleti'nin arazi kanunnamesinde yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve kız çocukları atalarından miras kalan taşınmazlar üzerinde erkek kardeşleri gibi veraset intikal hakkına sahip olmuşlardır. Yine aynı yasayla evlenen kızlardan alınan “*Gelinlik Vergisi*” uygulamasına da son verilmiştir.¹⁰

1868 yılı itibari ile Ahmed Cevdet Paşa tarafından hazırlanan ve Osmanlı'nın Sünnî İslam prensiplerine göre hazırladığı ilk medeni kanun olan “Mecelle”de yine kadın hakları hususunda kısıtlı da olsa düzenlemeler yapılmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nde kadın hakları hususunda en köklü reformist yöneticiler denildiğinde akla ilk gelen yine İttihat ve Terakki Fırkası'dır. Özellikle II. Meşrutiyet ile birlikte başlayan değişim sürecine aksi tesir yapması beklenen savaş dönemi, tam tersi istikamette cereyan ederek kadınların gayr-i resmi anlamda da özgürleşmesinin zeminini hazırlamış, Osmanlı kadınının, Cumhuriyet kadınına evrilmesine de öncülük etmiştir.¹¹

II. Meşrutiyet'in ilanı ile Anayasası'nın yürürlüğe girmesi, teori de eşitliği sağlamışsa da kadınların medeni haklarına kavuşmaları ve bu hakların uygulamaya aktarılması noktasında çok da başarılı olunamamıştır. Bununla birlikte, sosyal hayat ve eğitim konusunda gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir. Kız çocukları için yeni okullar açılmış, yine aynı dönem içerisinde kadın sorunları bağlamında özgürlük konuları enine boyuna tartışılmıştır.¹² Kadınların bilişsel eğitimlerinin önem kazandığı, sağlıklı bir gençliğin ancak doğru ve güçlü bir eğitimden geçen annelerin rehberliğinde yetiştirilebileceği anlayışının devrin yöneticilerinin zihinlerinde yer etmeye başladığı bir zaman dilimi olmuştur.

⁸ Emel Doğramacı, Türkiye'de Kadın Hakları, Üniversal Kitapevi Ankara 1982, s.19–20.

⁹ Tekeli, a.g.e., s.196.

¹⁰ Resmî Arus: Erkeğin evlendiği gün karısı için ödemekle yükümlü olduğu ücret

¹¹ Zafer Toprak, Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 4.

¹² Gülşay Arıkan, “Tanzimat Döneminde Kadınlar” Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (31 Ekim–3 Kasım 1989) s.325.

II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra özellikle toplumsal hayata katılmasının sağlanması için kadınlara mahsus birtakım konulara izinler verilmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi örgütlenebilme hakkıdır. Bu minvalde, kadın derneklerinin kurulması ve kadınların sosyal yaşama müdahil olmalarının sağlanması bununla olmuştur. Hemşirelik, ebelik, öğretmenlik ve yazarlıkla başlayan toplumsal ve iktisadi yaşama katılma süreci, II. Meşrutiyet yıllarında ortaya çıkan feminist hareket ve örgütlenmenin kaynaklarını da tetiklemiştir. Bu dönemde eğitim alanında “nicel” artış gözle görülür boyutlara ulaşmıştır.¹³ İlk kadın örgütlenmeleri, ülkede yaşayan gayr-i Müslim unsurlar arasında görülürken, topyekûn Osmanlı kadınların toplumsal hayatta var olma mücadelesi, aynı zamanda bu sosyal gruplarında kendilerini ispatlama mücadelesine dönüşmüştür. Müslüman Türk kadın unsuru arasında da özellikle var olan hayır cemiyetlerine katılımlar diğerine nazaran geç de olsa bu süreçte başlamış, ancak asıl örgütlenmeler II. Meşrutiyet dönemiyle hızlanmıştır.¹⁴ Bu örgütlenmeler aslında Osmanlı toplumunu oluşturan “kadın” unsurunun kendinin fark edilmesini sağlamak ve erkeklerle hemen her platformda yan yana olma, her türlü sıkıntı da beraber mücadele verebilme arzusundan kaynaklanmıştır. Osmanlı Türk kadını, savaşlar döneminde erkeğinin boşalttığı sosyal ve çalışma hayatını hem manevi hem fiziksel anlamda doldurmuş, kendisinden beklenen vazifeyi eksiksiz olarak yerine getirmesinin ardından, toplumun erkek kesimi tarafından yeniden evine dönmesi beklendiğinde ise geriye dönmeyerek, ilerleyen dönemlerde daha görünür hale gelmeyi tercih etmiştir.

A. Osmanlı Kadınının Sosyal Yaşamda Yer Alma Mücadelesi İçerisinde Basın-Yayın Unsurlarının Etkisi

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin sadaretinde boy gösteren kadın-erkek eşitliği kavramı aslında uluslararası bağlantılarla variyetini sürdürmüştür. Bu bağlantılar Meşrutiyetin ilanından itibaren güçlenecek, Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerindeki kadınlar arasında örgütlülüğü artıracak, ama bu artışa ülke içinden sosyo-politik tepkiler gelecektir.¹⁵ II. Meşrutiyetle birlikte, bu sürece değin hiç

¹³ Tanzimat döneminin başlarında yüzde 2 civarında olan okuryazarlık oranı dönemin ortalarında yüzde 4, dönemin sonlarında yüzde 5 oranlarındadır. Mehmet Ö. Alkan “İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları”, Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 88.

¹⁴ Alkan, a.g.m., s. 135.

¹⁵Michael, David Fox. “What Is Cultural Revolution?” Russian Review 58, 2: Kansas, 1999; p.181-201, Rebecca Balmas Neary. “Domestic Life and the Activist Wife in the 1930s Soviet Union.” Borders of Socialism: Private Spheres of Soviet Russia. Lewis H. Siegelbaum (ed.) Gordonsville: Palgrave Macmillan: 2006, p.107-122;

görülmeven bir tartışma ortamı yaşanacak ve toplumsal yaşamda fikir özgürlüğünü savunan bir anlayış gündeme oturacaktır.¹⁶

Fransız Devriminin etkisi ile ortaya çıkan eşitlikçi özgürlükçü ve adalete dayalı anlayış, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin yayınlanmasıyla ile ortaya çıkan hak ve özgürlüklerin yasa ile güvence altına alınması, siyasal güç odağının halkın özgür iradesine müdahale şansının azaltılması neticesinde güç kazanan demokrasi kavramı, Osmanlı'nın kendi yapısı içinde yoğrularak ülkedeki feminizm dalgasına yol göstermiştir.

Meşrutiyet hareketinin ikinci dalgasıyla birlikte fikir özgürlüğü ortamında kadın konusu daha şiddetli tartışılmaya başlanmıştır. Dönem itibari ile Osmanlı'da eskiden beri süregelen gelenekselleşmiş tarzın terk edilmesiyle, kadının özgürlük alanlarının genişlemesi, kadına daha fazla yaşam alanı açılmasının gerekliliği üzerine yoğunlaşmıştır. Osmanlı kadınları Avrupa'daki feminist anlayışa yakın duran bir "İslami Kadın" hareketini, II. Meşrutiyetin etkisi ile ortaya çıkan özgürlükçü ortamında tesiri ile kamuoyuna rağmen gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Merkezi İstanbul olmak üzere pek çok aydının bünyesinde yer aldığı dönemin gazete ve dergileri içerisinde ifade özgürlüğünün gelişmesine özel katkı sağlayıp, etki edecek Kadın yazılar yine bizzat kadınlar tarafından kaleme alınmış ve gazete ile dergilerde çeşitli sorumluluklar üstlenmişlerdir.¹⁷

Hanımlara Mahsus Gazete aile sorunları, çocuk bakımı ve asri moda arasında bir köprü kurarken, kadın ve erkekler arasındaki eşitlikten söz ediyor, ama Batı'daki çağdaşlarına göre daha yumuşak bir üslubu tercih ediyordu. Elbette bu dergilerin önemli finansman ayağını dönemin tüketim anlayışı belirliyordu. Sanayileşmiş devletlerin pazarı haline getirdiği Osmanlı ve onun toplumu için "tüketim" son derece önemliydi. Dahası 1897 tarihinden itibaren lüks tüketim mallarının reklamları dergilerde sayfa sayfa yer tutmaya başlamıştı.¹⁸

Rebecca. Kay, *Russian Women&TheirOrganizations: Gender Discrimination*. Palgrave Publishers, New York, 2000.

¹⁶Yıldızhan Yayla, "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 948-952.*

¹⁷ Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm". *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.228-237.*

¹⁸ Elif Ekin Akşit, "Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları" *Doğrudan, No: 7, İstanbul, 2008, s. 85.*

Reklamlarda kadınlar çizgi karakter olarak da figüre edilseler yine de toplumun gözü önünde daha fazla yer almaya başlamışlardı. Ancak Osmanlı toplumunda kadınlar tüketimi teşvik edici bir reklam malzemesi olmaktan çok kendilerinin erkeklerinin yanında, eşit koşullarda varlıklarını ispat edebilmenin mücadelesi içerisindeydiler.

Fatma Aliye Hanım (1862-1924) gibi pek çok Osmanlı münevver kadını da bu sosyal faaliyetlerin içerisinde artık etkin hale gelmeye başlamışlardı. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı toplumunun kadınları arasında sembol isimlerden birisiydi ve zaman zaman kendisinin yazdığı romanlarda çoğu zaman da arkadaşları tarafından çıkarılan bir gazete de dergide köşe yazarlığı yaparak kadınları teşvik edici, sosyal yaşamda yer almaya davet eden, üretime katılmaya özendirilen yazılar kaleme almıştır. Elbette babası Ahmed Cevdet Paşanın¹⁹ devlet içerisinde etkin görevlerde bulunması, onun diğer Osmanlı kadınlarına göre daha fütursuz hareket etmesine imkân tanıyordu.

Fatma Aliye Hanım, kendisini babası gibi “Yeni Osmanlıların” çıkış noktası olan, yeni bir İslam anlayışı ve ilerçilik kavramına yakın tutmuş, bu sayede Avrupalı aktivist ve idarecilerle, feminizm minvalinde ilişkilerinin daha dengeli, etkili ve kuvvetli olması imkânını da elde etmiştir. Bu aynı zamanda şu anlama da gelmektedir; Yeni Osmanlılar gibi o da bir yandan kadınların sosyal, hukuksal, kültürel anlamda gelişimini arzu etmekte, aynı zamanda mevcut gelişim arzusunun, toplumda ve devlette var olan “kadın” algısının, onları hor görmek, ötekileştirmek şeklinde olduğu gibi bir düşüncesi de vardır.²⁰

¹⁹Ahmed Cevdet Paşa (1822-1995): Osmanlı Devleti'nde on dokuzuncu asırda yetişen Türk devlet ve bilim adamı, tarihçi, hukukçu, şairdir. Mecelle'yi kaleme alarak İslam Hukukunu sağlam bir dille kitaplaştıran kişidir. 27 Mart 1822 (H. 1238)'de Tuna kıyısında bulunan Lofça kasabasında doğdu. Babası Lofça İdare Meclisi azasından İsmail Ağadır. İlk tahsilini Lofça'da yaptı. Dedesinin yardımı ile 1839 yılında İstanbul'a geldi. Medrese tahsiline başladı. Bu arada, matematik, astronomi, tarih ve coğrafya gibi ilimlerle de uğraşarak kültürünü artırdı. O zaman çok meşhur olan Murad Molla tekkesine tatil günleri giderek Farsî öğrendi ve Mevlana'nın Mesnevi'sini bitirdi. 1844'te 22 yaşındayken Çanat payesi ile Rumeli kaleminde kadı oldu. 1845 yılında müderris olarak İstanbul camilerinde ders vermek hakkını elde etti. 13 Ağustos 1850'de Meclis-i Maarif azalığı ile birlikte Dar-ül-Muallimin (Öğretmen okulu) müdürlüğüne getirildi. Bu mektebi kısa zamanda ıslah ederek, mektebe giriş ve imtihan usullerini yönetmeliklerle tesbit etti. Encümen-i Daniş'e (Osmanlı Akademisi) 1851'de asli üye seçildi. Tarih-i Cevdet namıyla şöhret bulan kıymetli eserinin üç cildini 1854 yılında bitirip Sultan Abdülmecit'e sundu. Eseri çok beğenen Sultan, rütbesini yükseltti. Bir sene sonra da devletin resmi tarihçisi oldu. Osmanlı Devleti'nin kanunlarını yapacak olan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye 1861 yılında üye tayin edildi. 1866 yılında ilmiye sınıfından vezirliğe geçti. Halep vilayetine vali tayin edildi. Bir müddet orada kaldıktan sonra yeni kurulan Divan-ı Ahkam-ı Adliyye ye başkan tayin edildi. Bu vazifede çok faydalı işler gördü; memleketin adliye ve hukuk sistemini devrin ihtiyaçlarına göre düzenlemeye çalıştı. www.kimkimdir.gen.tr/?kim=ahmedcevdetpasa, Erişim: 18 Eylül 2018.

²⁰ Ahmet Mithat Efendi-Fatma Aliye Hanım: Yahut, Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neşeti. Müge Galin (ed.) Beylerbeyi, İsis Yayınları, İstanbul, 1998, Kadınlara Mahsus Gazete Fatma Aliye hanımın bir ekol haline geldiği dönemin Osmanlı kadınlarına ait ilk ve tek gazetesidir.

Osmanlı toplumunun aydın kadınları yaşamda kendilerine yer açabilmenin en meşru ve etkili yolu olarak yayın dünyasını tercih etmişlerdir. Osmanlı aydın kadınlarının basın-yayın organlarını tercih etmelerinde elbette ebeveynlerinin katkıları ile elde ettikleri akademik ve entelektüel bilgi birikimlerini topluma, yönetime ve en önemlisi hemcinslerine gösterebilmektir. Yaşar Nezihe (1880-1971) gibi emekçi kökenli yazarlar “*Kadınlar Dünyası*” ve benzeri yayın organlarında kadınların istihdam edilmesini, kadının toplum içine nüfuz etmesinde ve ilerleyen süreçte kadının çalışma hayatına atılmasında küçük ama etkili bir dönüm noktası olarak görmüştür.²¹

Yaşamını kadın haklarını savunmaya vakfetmiş Ulviye Hanım (Mevlan) ise mezkûr derginin merkezi figürüdür. Ulviye Hanım, *Kadınlar Dünyası*’nda, eğitimsiz ve cahil bireyler de olsalar toplumun desteğini her anlamda arkasına alan Osmanlı erkeklerinin, kadınlara yapacakları herşeyi söylemeye kendilerini yetkili görmelerini ve bunun içinde çevreden sınırsız kabul görmelerini eleştirmiştir. Ayrıca yine erkeklerin kendilerine ait bir olguymuş gibi fütursuzca hareket ettikleri kamusal yaşam, hukuk, aile birliği, çocuk eğitimi konularında bilgi sahibi olmadan, fikir sahibi olup, bunu pervasızca beyan etmelerine karşı mücadele etmeyi yaşamının bir parçası olarak görmüştür.²² Derginin, Avrupalı feminist kadınlarla bağlantılarının belki de en etkili, XX. yüzyılın başındaki Avrupa ülkelerinde en etkin isimlerden birisi olan Grace Ellison ile temas halinde olmalarıdır ki, mezkur gazeteci kadın, Osmanlı kadınlarının bilinçlerinin kuvvetlenmesinde ve yeni mücadele alanlarını belirlemelerinde oldukça tesirli olmuştur. Avrupalı aktivist kadın hareketi temsilcilerinden bir diğeri de Fransa’dan Osmanlı kadınlara savaşa karşı çıkmaları için açık mektup yazan Madam Rastarkofftur²³.

Kadınlık Duygusu Dergisinin yazarları Sabiha Hanım ise oldukça ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Sabiha Sertel (1895-1968) ile Baha Tevfik (1876-1916) marjinal bir bakış açısıyla hem anarşizmi hem de feminizm kendi öğretilerine dayanak noktası olarak konvansiyonel olmayan bir biçimde seçerek sadece Osmanlı Devleti’nin son yıllarında değil, ilerleyen süreçte yeni devletinde en sert muhalifleri arasında yerlerini alacaklardır.²⁴ Selanik’te 1908-1909 yılları arasında “*Kadın*” dergisini basıp yayımlayan grup, feminizmi

²¹ Kayhan Türkân Yeşilyurt, *Kadın Şairde Kadın: Şükûfe Nihal’in Şiirleri*. Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2005, s.27.

²² Mithat Kutlar, *Ulviye Mevlan: Yaşamı ve Düşünceleri*, Yüksek lisans projesi, Ankara, 2008, s.80-90.

²³ Akşit, a.g.m., s. 86

²⁴ Burhan Şavlı, *Anarşizmin Osmanlıcası: Baha Tevfik.*, Altı Kırkbeş Yayınları, İstanbul, 1994.

“aristokrasi” mantığından uzak tutan Namık Kemal’in gözetiminde ve denetiminde babacan ve kurtarıcı tavrı ile harmanlıyor ve topluma sunuyorlardı. Baha Tevfik’in “Kadınlarımız” başlıklı yazı serisinde yine Namık Kemal’de görülen babacan ve kendini üstün gören anlayış kadına aydın gözü ile bakış algısının en tesirli göstergesiydi.²⁵

Bununla birlikte aynı dönemde kadın basın-yayın organlarının haricinde, yine kadınların içerisinde oldukları derneklerin sayısı da hızla artış göstermiştir. Bunlar çoğunlukla yardım dernekleridir. Fakat doğrudan doğruya kadın haklarını savunan derneklerinin sayıları oldukça sınırlıdır ve zorlu engellerle karşı karşıyadır. Bu durum, dernek kurma konusundaki yasal mevzuatın sınırlandırıcı hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Kanun-ı Esasi’nin 120. maddesinin²⁶ Cemiyetler Kanununun bölümünün 3. maddesi “*kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanları ile siyasi cemiyetler teşkili memnudur*” hükmünü içermektedir.²⁷

Dolayısıyla kadın haklarını savunmak amacıyla kurulan dernekler aslında yasadışı kuruluşlar haline gelmektedir. Yine de bu nitelikteki az sayıda dernek, yasal dayanağı bulunmayan fiili birer varlık olarak kurulmuşlardır. Öte yandan, Balkan Savaşı ile başlayıp, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar süren dönemde, yardım derneği adı altında kurulan kadın dernekleri de kadın haklarına büsbütün ilgisiz kalmamışlardır. Bu örgütlenme sürecini hızlandıran ana etmen savaşlardır. Bu derneklerin kurucuları ve faal üyeleri arasında mutlaka benzer isimler öne çıkmaktadır.²⁸

Kadınlara yönelik derneklerin belki de en etkililerinden birisi, “**İslam Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti**” dir ki, İttihat ve Terakki’nin hakimiyetinde olan kuruluşun nizamnamesinde “*iş bu cemiyetin maksadı, kadınlara iş bulup, kendilerini namuskârane temin-i maişete alıştırarak himaye etmektir.*” diyerek amacını açıkça beyan etmiştir. Bu amacı yerine getirebilmek adına “*kadınların yapabileceği bilcümle işlere kendini sevk edecek ve bu suretle daimî olarak himaye edecektir.*” şeklinde bir ifadeye yer vermiştir.²⁹ Cemiyet, kadınların iş bulup çalışmaları için yeni olanakların sağlanmasını, çalışmak

²⁵ Bahriye Çeri, “Kadınlık ve Kadınlarımız,” Tarih ve Toplum Dergisi, S.183, İstanbul, Mart 1999, s.151-155.

²⁶Düstur, Tertip 2, Cilt 1, s. 643-644: 7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanunu-ı Esasi’nin Bazı Mevaddı Muadelesine Dair Kanun, 5 Şaban 1327 / (9 Ağustos 1325-22 Ağustos 1909).

²⁷ Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyet’e Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet, C. II, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 465.

²⁸ Fatma Aliye, Halide Edip, Şükûfe Nihal, Nezihe Muhittin, Nuriye Ulviye, Münevver Saime, Fehime Nüzhet, İhsan Raif, Nakiye, Sabahat, Naciye, Nimet ve Meliha hanımlardır.

²⁹Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s.22.

isteyen kadınların başvurularının alınmasından itibaren en çok bir buçuk ay içerisinde kendilerini vazifelendireceği vaadinde bulunmuş ve bu yolla da 14.000'den fazla kadının cemiyete müracaatını sağlamıştır.³⁰

Teali Nisvan Cemiyeti ise, Halide Edip'in girişimleriyle 1908 yılında kurulan ve kadınların seçme ve seçilme haklarını savunan, İngiltere'deki kadın hareketi "*suffragate*³¹" ile yakın ilişki içerisinde bulunan politik bir kurumdur.³² Cemiyete üye olmak için Türkçeyi iyi yazıp okumak, İngilizce derslerine devam etmek gibi koşullar belirleyerek, üyelerinin eğitimine verdiği önemi ayrıca vurgulamak istemiştir. Cemiyetin amacı, toplumun bünyesindeki geleneklerden vazgeçmeden kadınların yükselmesini sağlamaktır.³³

Osmanlı feministlerinin kadın haklarını savunmaya yönelik derneklerinden biri de Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'dir ki; bu cemiyet kadın dernekleri içerisinde en faalidir. Cemiyet toplumsal yaşamda kadının mutlaka bulunması gerektiğini, kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin tamamen değilse bile ilk aşamada kısmen kaldırılmasını, boşanma hakkının kadınlara da verilmesinin önemini, mirasta eşit paya sahip olunması fikrini "*Kadınlar Dünyası*" isimli dergide tartışmaya açmıştır.³⁴

Osmanlı Devleti, II. Meşrutiyet döneminde, dünyanın sosyal-siyasi-ekonomik şartlarına paralel olarak gelişen Türk kadın hareketi ya da Türk Feminizmini, Avrupa'daki çağdaşlarından farklı bir şekilde okumuştur. Avrupa ülkelerinde feminist hareketler Suffragatte (oy hakkı) mücadelesi üzerine tüm mesaisini harcarken, aynı dönemde Türk kadınlarının topluma kendilerini ispatlama mücadelesi halen devam ettiğinden, siyasal alan mücadelesine girebilmesi pek de mümkün gözükmemektedir. Türk kadını bu anlamda en fazla çalışma yaşamına atılma, eşit koşullarda öğrenim görme, evlilik ve boşanma yasalarındaki adaletsiz yapının düzeltilmesi için mücadele etmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı toplumunun adeta kabuğunu kırdığı ve toplum ile kadının yeni bir biçim aldığı, mütedeyyin aile yaşamının üzerine tartışmaların

³⁰ Gülay Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde Kadınların Statüsü ile İlgili Gelişmeler", Türk Yurdu, C:18; S:133, Ankara, 1998, s.26-34.

³¹Suffragatte: Kadınların yaşadıkları toplumda erkeklerde olduğu şekilde kadınlarında oy hakkını savunma biçimidir.

³² Toprak, a.g.e., s.231.

³³ Çakır, a.g.e., s.53.

³⁴ Ömer Çaha, Sivil Kadın, Vadi Yay., Ankara, 1996, s.101.

hararetlendiği bir zaman dilimidir. Osmanlı Devleti'nin son devirlerinde görülen değişimlerin fikri esasları 1908 inkılabıdır. Bu devrim hareketi içerisindeki “hürriyet, müsavet (eşitlik) ve uhuvvet (kardeşlik)” kavramları aynı zamanda feminist bakış açısının da başlangıç noktasıdır. Bu doğrultuda Osmanlı'da kadın bazı olumsuzluklara rağmen ön plana çıkmıştır.³⁵

"II. Meşrutiyet'in estirdiği özgürlük rüzgarıyla beraber feminist hareket, demokrasi kavramı ile birleşmiş, İttihat Terakki'nin savunduğu değerler içerisinde yer alan Türkçülük akımının getirisi olan ve kadim Türklerdeki kadın-erkek eşitliğinin yeniden sağlanması için hareketler başlamıştır. Bu dönemde kadın hakları için yazılan her türden edebi ve sair eserde Türkçülüğü öven kadın tipleri ortaya çıkmıştır".³⁶ Osmanlı kadın hareketi, devletin politik yapısındaki değişimden, farklılaşmadan, merkezîyetçilik algısından, laiklik, demokrasi ve özgürlük kavramlarının topluma girmesinden etkilenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı kadını ve bu bağlamda ailesini de yeni ve toplumun henüz alışık olmadığı arayışlara sevk etmiştir. Seferberlik, cephe gerisinde üretilen insan gücünün azalmasına da sebep olmuştur. Savaş, kadınların erkeklerin sahası olarak kabul edilen pek çok alana ve mesleğe müdahil olmalarına da sebebiyet vermiştir. Böyle bir halde kadının statüsü ve aile içerisindeki yeri toplumsal soruna dönüşmüştür.

Kadının mezkûr biçimde yavaş yavaş toplumsal yaşamın içine dahil olmaya başlaması, muhafazakâr anlayışı benimsemiş aydın zümre üzerinde rahatsız edici bir baskı unsuru oluşturmuştur. Çünkü yaşanan gelişmeler, onların sahibi olduklarını düşündükleri ve denetimleri altında tuttıkları düzenin yıkılması anlamına gelmektedir. Muhafazakâr aydın zümre, kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesine dönük yapılan reformların aile anlayışını temelinden sarstığını, şeriata aykırı olduğunu ileri sürdüklerinden, yaşanan durumun aileye ve topluma getirilerinin de olumsuz olacağı kanaatini taşımaktadırlar. Bu bağlamda muhafazakarlara göre, “çok eşlilik” kadını koruyan ve kadın açısından yaşamı kolaylaştıran bir olgudur. Kadının çarşaf giymesi, yasal zorunluluk haline getirilmelidir. Kadın kaprisli ve güvenilmez olduğundan ona evlenme-boşanma hakkı verilmemeli,

³⁵ Toprak, a.g.e., s.237.

³⁶ Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara, 1991, s.103.

Kadın-erkek eşitliği ve benzeri kavramların savunulması ise toplumun felaketi olacağı düşüncesi, milletin her kesimine empoze edilmelidir.³⁷

B. Monarşiden, Meşrutiyete Kadına Uygulanan Hukuk ve İnfaz Kanunları

II. Meşrutiyetin kısmi de olsa getirdiği 'özgürlük' ortamıyla, kadınlar şahıs olarak ve dernek çatısı altında, Osmanlı Devleti'nin hemen tüm sosyal, siyasi ve kültürel alanlarında yer almak istediklerini açık biçimde ifade etmeye başlamışlardır. Osmanlı kadınları talep ettikleri haklar doğrultusunda tesis ettikleri dernekleri ve yürüttükleri çalışmaları gazete ve dergiler aracılığıyla, örgütlü bir biçimde ortaya koymaya başlamışlardır.³⁸

Osmanlı'da kadınların eğitim ile birlikte edinebildikleri ilk meslekler ebelik ve öğretmenlik olmuş, yasakların kalkması ölçüsünde ilerleyen dönemlerde farklı meslek dallarına da dahil edebilmişlerdir.³⁹ Osmanlı'da kadınlar, eğitim-öğretim hayatının tüm safhalarını ancak II. Meşrutiyet'in ilandan beş yıl sonra tam manasıyla elde edebilmiş, hatta Balkan Savaşı'ndan itibaren de toplumun her kesiminde etkin biçimde var olmaya başlayabilmişlerdir.⁴⁰

Osmanlı'da kadınların devlet çatısı altında hukuki haklarını elde etmeleri ise 1914-1916 yıllarından itibaren Mecelle'yi tadil komisyonunun kurulması ile ivme kazanmıştır. Malum komisyon, Mecelle'nin düzeltilmesinin herhangi bir fayda sağlamayacağını tespit ederek, 1916 yılı itibariyle çıkartılmasına ön ayak oldukları Hukuk-u Aile Kanunnamesi ile kadınların en azından sosyal hayatta nefes almalarına imkân sağlamışlardır. Bu kanunla evlilik, çok eşlilik, miras, müfarekat (boşanma), kız çocukların küçük yaşta evlenmelerine izin verilmemiş, kız çocuklarının evlenebilmesi için 17 yaş sınırı, erkekler için 18 yaş sınırı belirlenmiştir. Kadının da erkek gibi boşanabilme hakkı olduğu ifade edilen kararnamede, yapılacak evliliklerde iki şahit huzurunda yemin edilmesi esası getirilmiştir. İslami esaslara

³⁷ Tekeli, a.g.e.,1982.

³⁸ Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, İstanbul, Metis Yayınları, 1996, s.22.

³⁹ Doğramacı, a.g.e, s.19.

⁴⁰ Tuncer, a.g.m., s.166; Toprak, a.g.e., s. 215.

göre yapılacak çokeşli evliliklerde de kadının evlenmeden önce rızasının alınması şart koşulmuştur. Ancak, bu yasa iki yıl yürürlükte kalmış, etkin bir başarı sağlayamamıştır.⁴¹

Köydeki kadının statüsü, şehirdekine göre biraz daha farklıdır. Kadınlar, erkekler gibi tarlada, bahçede, ahırda, ağılda çalışır, evini idare eder, çocuklara bakar ve kilim, halı, kumaş dokuyarak, ailesinin geçime katkı sunar. Bütün bu fedakarlığına karşın erkekle eşit haklara sahip değildir.⁴² II. Meşrutiyet'in getirdiği söylenen özgürlük ortamında bile Osmanlı kadınları en temel haklarını, bazı Avrupa ülkelerindeki hemcinslerinden çok sonra ve sınırlı olarak almış, Osmanlı aydınları arasında bu durumda tartışmalara sebep olmuştur. Değişim ve özgürlük karşıtı grupların yeni Anayasal düzeni bahane etmek suretiyle çıkardığı olaylara en bariz emsal, Müslüman bir kadının sevdiği Rum genç için dinini değiştirmesi ve yaşamını birleştirmesi neticesinde kadının kocasıyla birlikte radikaller tarafından darp edilip ölüme terk edilmeleridir.⁴³

II. Meşrutiyet devrinde hukuksal alanda yapılan reformların ilklerinden biriside, mevzuatta erkeklerin lehine olan zina suçuna verilen cezalarla ilgilidir. Suç ile ilgili kanunda yapılan düzenleme ile erkek ve kadının aynı ölçüde ceza alması yani iki aydan iki yıla kadar hapis cezasına çarptırılmaları hükmünün getirilmesi Osmanlı sosyal ve hukuksal yaşamı için devrim niteliğinde bir uygulamadır. Fakat zina addedilen suçun hükmünde kadın ve erkeğe ayrı ayrı uygulanacağı saklı tutulmuştur. Mezkûr ceza kadına olay vuku bulunduğu andan itibaren şart aranmaksızın her durumda uygulanırken, kocanın cezalandırılması için, eşi ile paylaştığı konutunda bir başka kadınla sürekli bir ilişkisinde yaşıyor olması hükmü yer almıştır.⁴⁴

Bu hukuksal gelişmeler Anadolu'da değilse bile şehirlerde kadını görünür kılmıştır. Anayasal monarşinin getirdiği özgürlük ortamında Osmanlı topraklarında Batı'nın katkısı yadsınmaz boyuttadır. Dünya üzerinde meydana gelen değişimler artık vakit kaybedilmeksizin takip edilebilmektedir. Nispeten özgür basının varlığı adeta kılcal damarlar gibi yaşanan değişim ve gelişimleri toplumdan topluma taşımaktadır. Yaşanan

⁴¹ Bernard Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982, s.78-101; Arık, Kemal Fikret; *Türk Medeni Hukuku I*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Ankara, 1963, s. 179-183.

⁴² Tuncer, a.g.m., s. 164.

⁴³ Lévy Noemi Alexandre Tourmarkine, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar İstanbul 2007, s.149.

⁴⁴ Kurtuluş Demirkol, *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya, 2012, s.21.

siyasi ve askeri felaketler diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı reayasında da kuvvetli bir kırılmaya sebep olmuş; savaşların, yıkımların ve felaketlerin ardından toplumu ayakta tutmaya davet edilen kadın, bulunduğu mevkiden yaşanan felaketlerin giderilmesinden sonra geri çekilmeyerek, toplum içerisinde zaruretten elde ettiği konumunu müdafaa etmiştir.⁴⁵

Bu durum kadınların zaman içerisinde daha fazla toplumun içerisinde yer almasına ve yaşanan yoğun temasların devamında da hukuksal açıdan birtakım sıkıntılar ortaya çıkmasına, neticesinde de daha fazla demir parmaklıkların ardına uzanan cezalarla karşı karşıya kalmalarına sebebiyet vermiştir.

B.1. Osmanlı Hukuk Sisteminde Kadın İnfaz Kurumlarının Yapısı

Osmanlı Türk toplumu üzerinde dini baskının kuvvetli olduğu monarşik Osmanlı yönetiminin otoriter ve geleneksel yönetim anlayışı içerisinde hukuksal düzen hem şeriat hem de modern esaslara dayalı mahkemeler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Yönetimdeki bu tarz anlayış sosyal yaşama da uygulanınca, kadınları evde kafes arkasına hapsetme, sokakta ise refakatsiz dahi sokağa çıkmasının önünü alarak, erkeğin gerisinde hareket etmesine sebebiyet vermiştir. Çok eşlilik, evlenme, boşanma gibi sosyal yaşama dair unsurlarda kadına söz hakkı vermeyi reddeden anlayışın, “erkeğin kadına olan üstünlüğünü” ya da “eşit olmama halini” desteklemektedir. Kadın bu noktada kendi özgürlük alanını belirlemeye kalktığı zaman da yaşamı paylaştığı erkeklerin yoğun direnci ile karşılaşmış, bunu aşabilmek adına zaman zaman suç işlemiş ya da suça ortak olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Fermanı’nın ilanında sonra ortaya çıkan kanun önünde eşitlik ilkesi doğrultusunda “kanunsuz suç ve ceza olmaz” anlayışı ile birlikte 1840, 1850 ve 1858 ceza kanunları çıkarılmıştır. Bu bağlamda suçlar yeniden tanımlanmış, suç oranına ve yapılabilme sıklığına uygun olarak ceza kanununda daha fazla suça daha fazla hapis cezası verilmeye başlanmıştır. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru cezalar genellikle hapisle sonuçlanınca hapishaneler yetersiz kalmıştır. Batının dayatmaları da bunlara eklenince, Osmanlı’daki hapishanelerin fiziki koşullarının düzeltilmesi zorunlu olmuştur. Sir Stanford Canning İstanbul’da yaşayan bir İngiliz elçisi olarak mezkûr işin takipçisi olmuştur. Elçi ülkedeki hemen tüm hapishaneleri özel izinle gezmiş, buralardaki

⁴⁵ Zafer Toprak, “İttihat-Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, Toplum ve Bilim, Sayı:43-44, Güz-Kış 1988-89, s.183-190.

yanlılıkları, yapılması gereken hususları tespit etmiş; gayri Müslimlerin durumlarının çok daha kötü olduğu bahanesini de kullanarak, gereken tedbirlerin derhal alınması istenmiş, kaloriferli modern hapisanelerin inşasını talep edilmiştir.⁴⁶

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat devri ile başlayan Batılılaşma süreci içerisinde zükur ve nisa hapisanelerinde fiziki ve anlayış olarak değişim yine bu devirde görülmüştür. 1839'dan sonra hukuk sisteminde meydana gelen değişim, ceza sisteminin de değişim kapılarını aralamıştır. Diğer tüm alanlarda olduğu gibi bu hususta da yabancı uzmanlardan destek alınmıştır.⁴⁷

1858 yılında çıkarılan ceza kanunuyla mahbesten hapisane sistemine geçilmiştir. Bu durum bazı Osmanlı aydınlarının eleştirilerine sebep olsa da uygulamalardan vazgeçilmemiş ve ilk hapisane 1870 yılında Sultanahmet'deki İbrahim Paşa Sarayı bir süreliğine hapisane olarak kullanılmıştır⁴⁸. Bu düşünceden hareketle 1880 tarihinde Hapishaneler Nizamnamesi⁴⁹ yayınlanmıştır. Nizamnameye göre sorgusu devam edenler için tevkifhane kullanılırken, cezası kesinleşenler için hapisane devreye girmiştir. Ayrıca

⁴⁶ Gayr-i Müslim suçlu kadınlar açısından en ilginç olan mahkûmiyet, Zeytun İsyanı sonrasında hapsedilen fakat demir parmaklılar arkasından kaçan 8 Ermeni elebaşının eşlerinin yaşadıklarıdır. Mezkûr hanımlarının Anadolu Müslim halkı tarafından bir saldırıya maruz kalmamaları adına Halep'e götürülerek tecrit edildikleri bilinmektedir. Fakat İngiltere'nin Halep Konsolosu Henderson, bu kadınların siyasi mahkûm olarak çocukları ile birlikte Halep'teki nisa Hapishanesine zincirlenerek kapatıldıklarını ileri süren ve 14 mahkûm hakkında sadece farazyelere dayanan taraflı bilgiyi Londra'ya geçmesinin ardından mezkûr kadınlar ile ilgili olarak Avrupa ayağa kaldırmış, hatta İngiltere bu kadınların tutuklanmasına ilişkin olarak gerçek bir sebebin zuhur etmediğini ve bu durum gerçekse Osmanlı Hükümeti'nin derhal müdahil olmasını, sorumlularının istifa etmesi gerektiğini ifade eden notayı dönemin hükümetine tevdi edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin böyle bir tasarrufunun olmadığı, yaşanan durumun sadece güvenlik tedbiri olduğu, söz konusu kişilerin hapiste değil, tecritte oldukları ayrıntılı biçimde dönemin Dâhiliye Nazırı Kâmil Paşa tarafından ilgili makamlara bildirilmiş, ayrıca durumun sakinleşmesinin ardından mezkûr kadınların serbest bırakıldıkları ifade edilmişse de, Dâhiliye Nazırı Kamil Paşa görevinden alınmıştır. Nejla Günay, Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanı, İstanbul, 2007, s. 252-258; Gültekin Yıldız, Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839–1908), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2002, s: 214.

⁴⁷ Feridun, Ata, "Osmanlı Döneminde Bozkır Hapishanesi" Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır Nisa veya Kadın Hapishanesi, Konya, s. 393.

⁴⁸ Zafer Atar, "20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi'de Mahkûmların Üretim Faaliyetleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 34, Nisan 2015, s.21-22; Özgür Yıldız, "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği", Akademik Bakış, Cilt:9, S.17, Ankara, Kış 2015, s.95

⁴⁹ 1880 tarihli "Tevkifhane ve hapisanelerin İdare-i Dahiliyelerine Dair Nizamname Lahiyası"nda XX. Yüzyılda hızla yaşam şartlarının bozulması ile birlikte sosyal yaşam koşullarının da olumsuz yönde etkilenmesi sebebi ile hapisaneler de de salgın hastalıklara rast gelinmesi hasebi ile mutlak surette hapisanelerde berber bulundurulması, mahpusların müdürün belirlediği gün ve saatte mutlak surette traş edilmesi, hafta da en az bir defa hamama gidilmesi şartı getirilmiştir. Ayrıca doktorun hafta da bir defa hapisanelere gelmek üzere görevlendirileceği, mahpusların girip, çıktığı tüm yerleri muayene edecektir. Alev Ç Kuru., Sinop Hapishanesi, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2004, s. 15.

kaza, liva ve eyaletlerde birer tevkifhane kurulmuştur. Bu nizamname içerisinde kadınlar için de bir daire tahsis edileceği karara bağlanmıştır.⁵⁰

Tevkifhane ve Hapishanelerin İdâre-i Dâhiliyelerine Dâir Nizamnâme Lâyihası'na göre; tüm mahkûmlar çalışmak zorundadır. Ayrıca tüm mahpuslar kendilerine bir sanattın öğretilmesine izin verecekler, öğrendikleri sanatın gereği ürettiklerinin satışından elde edilen gelirlerinin bir kısmı ile hapishane giderlerini karşılayacaklar, bir kısmı ile de mahkûmun ihtiyacı nispetinde kendisine verilecek ya da sonradan verilmek üzere adına saklanacaktır. Mahpuslar arasında çalışmak istemeyenler olur ise, 24 saatten bir haftaya kadar havalandırmaya çıkarılmaktan mahrum edilecek, tekrarı halinde de mezkûr cezanın artırılması temin edilerek, tüm mahkûmlar hapishanede kaldıkları süre içerisinde çalışmaya mecbur tutulacaktır ki, bundan Nisa mahkûmlarda aynı derece de mesuldür.⁵¹ Yalnız kendilerine verilen işi yapmayan ve karşı gelen mahkûmlar elbette ki mevcuttu. İnşaat, belediye ve hapishane imalathanesinde çalışmak istemeyen mahkûmlar, günlük ekmekleri kesilerek veya bakkaldan eşya almaları engellenerek çalışmaya zorlanmışlardır.⁵²

II. Abdülhamid'in yöneticiliğinin son evrelerinde, mezkûr ıslah çalışmaları hapishaneleri istenilen duruma getirmekte etkili olamamışsa da belli bir seviyeye çekmeyi başarmıştı. Bunu İttihat-Terakki yönetiminin icraatları takip etmiş, mevcut hapishanelerin tadilatı, fiziki koşullarının düzeltilmesi yönündeki çalışmalar devam etmiştir.⁵³

Osmanlı Devleti'ndeki zükur hapishanelerinin sorunları çözümlenmemişken, ayrıca bir de Nisa Hapishanelerinin varlığı, fiziki yetersizlikler, kadrolu ve tecrübeli eleman ihtiyacının karşılanamaması, hapishanelerin hijyen sorunu, firarlar ve güvenlik sorunları, ödenek yetersizlikleri gibi sorunlar ardı ardına gelmeye başlamıştır. 1911 yılından itibaren girilen savaş dönemi mevcut reformları geciktirmişse de durduramamıştır. Bu bağlamda Batı'dan mimarlar, uzmanlar getirilmiş, raporlar hazırlanmış ve en doğru uygulamalar tercih edilmeye gayret edilmiştir.

⁵⁰ Saadet Tekin, "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri", Ankara Üniversitesi, DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C.29, S.47, Ankara, 2010, s.95-96; Tuncer, a.g.m., s.164-166.

⁵¹ Gültekin Yıldız, Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002, s.299; Kuru, a.g.e., s.15.

⁵² Kemal Daşcıoğlu, "Osmanlı Belgeleri Işığında Denizli Sancağı Hapishaneleri", C. 1, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, Denizli, 2006, s. 444.

⁵³ Ufuk Adak, XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir, 2006, s.32-33.

Kadın hapishaneleri, yaşanan süreçteki en sorunlu yer olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü kadınların tevkif edileceği bir yer olmadığı gibi onlardan sorumlu olacak personelin temininde de sıklıkla güçlükler yaşanmaktaydı. Bu sorun genel anlamda suç işlenen yerden biraz uzakta bir evin kiralanması ve hatta o evin sahibinin suçlunun başına gardiyan olarak vazifelendirilmesi ile çözülmüştür.

B.2. Kadın İnfaz Kurumlarının Fiziksel ve Sosyal Koşulları

Osmanlı Devleti'nde zükur hapishanelerinin yanında nisa hapishaneleri de mevcuttur. Ancak bu hapishanelerin tamamı devletin mülkü değildir. Kimi yerleşim yerlerindeki hapishaneler kiralanma yöntemiyle tesis edilmiştir.⁵⁴ Çünkü devletin kanun çıkartırken hesaba katmadığı, suçlu sayısı, onların hapishanelerdeki fiziksel koşulları, hatta kadınlarında sosyal yaşama katılması ile birlikte cezai ehliyetlerinin olması ve bunlarında mahkûm olmaları sonrasında karşı karşıya kalınan, kadın mahkûmların hükümlülüklerini tamamlayacakları hapishanelerin birçok yerleşim yerinde olmaması durumudur. Devlet zükur hapishanelerini inşa etmiş, fakat bunların şartlarını kadınlar için düzenlemediği için ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple özellikle kaza yönetiminin güvenerek belirlediği ilçe veya köydeki kadınların evleri, nisa hapishanesi olarak belirli bir ücret mukabilinde (maaş-kira karşılığı) mahbes olarak kullanılmıştır. Bu türden uygulamaların fazlaca yaygın olduğunu birçok yazışmadan da elde etmek mümkündür. Örneğin Akhisar kazası Nisa hapishanesinin yalnız bir odasının olduğu, artan tutuklu sayısına mukabil, fiziksel ortamın bu mevküfları elde tutmaya müsait olmadığı, ayrıca devletin bir görevli gardiyanının da olmaması sebebi ile kadın mahkûmların herhangi bir yere naklini yapmanın imkân dahilinde olmadığı merkeze bildirilmiştir. Yazılan dilekçe neticesinde merkez çözüm yolu olarak 50 kuruş icarla Emine Hanım'ın ikame ettiği evin hapishane haline getirilmesine, kendisinin de gardiyan olarak istihdamına izin verilmesi talep edilmiştir.⁵⁵

Tanzimat ile başlayan Batılılaşma sürecinde, hapishanelerin sosyal ve fiziksel koşulları Avrupa'da ve ülke genelinde ciddi bir sorun teşkil etmiştir. 1871'de Çerkez köle ticaretinin yasaklanmasından ardından, özgürlüklerini elde etmek amacıyla Osmanlı

⁵⁴ Şile'de nisa Hapishanesinin olmaması sebebiyle bunun yakın çevreden bir binanın bu hizmet için devlet tarafından kiralanması talebi iletilmiştir. BOA.DH.MB.HPS. Dosya No: 41 Gömlek No: 32 Tarih: 15 Zilkade 1330 / (13 Teşrin-i Evvel 1328-26 Ekim 1912).

⁵⁵BOA. DH. MB. HPS. Dosya No: 18, Gömlek No:30, Tarih: 03 Rabi'ül-Ahir.1331 / (27 Şubat1328-12 Mart 1913).

mahkemelerine müracaat eden onlarca cariyenin davaları görülürken, tutuklu olarak kalmalarına hüküm verilmiş, netice de cariyelerin tevkifi ile birlikte adliyeye bağlı Havale Cemiyeti aracılığı ile Duacı Salih Ağa'nın hanesinde mevkuf olmuşlardır. Çünkü mezkûr zaman içerisinde Osmanlı hapisanelerinin içerisinde kadına tahsis edilmiş bir bölüm olmadığı gibi nisa Hapishaneleri ya da koğuşları da mevcut değildir. Bu sebeple o zaman Salih Ağa'ya cariyeye başına altı kuruş yevmiye ödenmiştir⁵⁶. Ancak ilerleyen yıllarda kadınların sosyal yaşama katılımlarının artması ile birlikte toplumla temasları aynı oranda yükselmiş, toplum tarafından süre gelen kabul edilme mücadelesinde, karşılaştıkları olumsuzluklar karşısında gösterdikleri tepkiler ile hızla tutukluluk durumlarında da benzer biçimde artış gözlenmeye başlamıştır. Tutuklu cariyeye sayısı arttıkça devlet eski uygulamadan vazgeçmiş, cariyelerin kişisel ihtiyacı için yevmiyeyi bir kuruş azaltarak beşer kuruş vermeye ve bu yolla yıllık 9000 kuruşlukta tasarruf etmeye başlamıştır.⁵⁷

Osmanlı'nın pek çok sancağında 1895'ten sonra yoğun biçimde nisa Hapishanelerine ihtiyaç duyulmaya başlanmış, hatta yıkılanların yerine yenileri dahi yapılmıştır. Örneğin Kütahya'da bir örneği görülen mevkuf ve mahkûmların birlikte tutulduğu hapisaneler hemen tüm Osmanlı sancaklarında inşa edilmiştir.⁵⁸ Osmanlı coğrafyasında kadın mahkûm ve tutuklu sayısının giderek artması, 1912 yılından itibaren ayrı bir kadın hapishanesinin açılışını zorunlu kılmıştır. Elbette devletin sınırlı bir bütçesi olması hasebiyle, öncelikle yapılmakta olan birkaç yeni hapishanenin bünyesinde kadınlara mahsus alanlar oluşturması yolu tercih edilmiştir. Ancak kazalarından gelen yoğun nisa tevkifhanesi ya da hapishanesi kurulması talebi, mali zorlukların bir nebze de olsa geri plana alınmasına sebep olmuş, Kütahya, Ankara (Osmancık-Çorum) gibi sancaklarda kadına mahsus tevkifhaneler inşa edilmiştir. Ama çoğu sancak ve kazada zükur hapishanelerinin içerisinde ilk aşamada kadınlar için bir koğuş açılması kararı verilmiştir. Bu düşünce doğrultusunda kazaların bu ihtiyacı karşılama durumları yoksa, çevre sancak ya da kazalara mahpusların nakledilmesi kararı alınmıştır.⁵⁹

⁵⁶ BOA. HR.MKT. Dosya No: 362, Gömlek No: 101 Tarih: 29 Cemayezil-Ahir 1277 / (31 Kanun-i Evvel 1276-12 Ocak 1861).

⁵⁷ Osman Şen, Osmanlı'da Mahkûm Olmak, Kapı Yayınları İstanbul 2007, s. 150 vd.

⁵⁸ Nurgül Bozkurt, "XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 5, Sayı: 81, Samsun, Bahar 2012, s. 265.

⁵⁹ Şen, a.g.e., s.157-158; Ankara Sicil-i Ahval Hususi Katibi maaşı ile Osmancık Kazası nisa Hapishanesi kira bedeli hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Bab-ı Ali Evrak Odası, Dosya No: 1034, Gömlek No: 77491, Tarih: 08 Camazeyil- Ahir 1315 / (23 Teşrin-i Evvel 1313-4 Kasım 1897).

Yine XX. yüzyılın başlarında yapılan bir teftiş sonucunda Alanya hapishanesinin yüzyılın başlarında yapılan teftişi sonucunda aşırı derecede rutubetli ve sağlık şartlarına uygun olmadığı anlaşılmıştır. Mezkûr kazada kadınlara mahsus başka bir nisa hapishanesi olmayıp, mevcut zükur hapishanesinin bir bölümü kadınlara tahsis edildiği ve fakat kadınlara tahsisli bu bölümünde penceresiz ve zindan tarzında olduğu, sağlık koşullarına uygun olmaması sebebiyle burada tutuklu ve hükümlü bulundurulmasının imkan dahilinde olmadığı, şiddetli yağmurlarda hapishanesinin çatısının aktarılmadığından aktığı, tutukluların bu yüzden hastalandıkları da yapılan teftişler sonucunda merkeze (Hapishaneler ve Tevkifhaneler Umumi Müfettişliğine) rapor edilmiştir.⁶⁰

Kadın hükümlü sayısının az olmasına rağmen, hapishane kira bedelleri ve gardiyan maaşları devlet için maddi anlamda ciddi bir yük getirmiştir. Bu sebeple yeniden fiziksel şartları düzenlenen hapishanelerde kadınlara ait koşulların ayrılması, kadın tevkifhanesi olmayan yerleşim yerlerinde mutlak surette yeni bir koğuşun eklenmesi ve sorunun giderilmesi⁶¹, bununla ilgili olarak Ermeniler tarafından terk edilmiş olan mahallerde araştırmalar yapılması, araştırma yapan komisyon üyelerinin mezkûr yerde tespit ettiği binaları hapishaneye veya meclise dönüştürülüp, dönüştüremeyeceğine ilişkin rapor vermesi dahi istenmiştir.⁶²

Tüm bunların yanı sıra Osmanlı'daki mevcut hapishanelerin iç işleyişini kapsayan bir nizamname raporu da Avrupalı devletler adına görevlendirilen N. Ralh tarafından, Hapishaneler ve Tevkifhaneler Umumi Müfettişliği için hazırlanarak sunulmuştur. Nizamname raporunun 16. maddesinde merkez ve umumi hapishanelerde kadınlar için ayrı bölümlerin ayrılması hususu üzerinde ayrıntılı biçimde durulmuştur. Gereken durumda şehirlerde nisa hapishanelerinin de inşası ve bu yapılacak hapishanelerin bağlı buldukları zükur hapishanesi tipine uygun yapılmasının daha doğru olacağı uygun görülmüştür. Nizamname raporunun ikinci bölümünde memurların kadroları ve derecelerine ilişkin bilgi

⁶⁰ Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun, Zindanlar ve Mahkûmlar, Babil Yayınları, İstanbul 2006. s. 58-59.

⁶¹ BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 3, Gömlek No: 12, Tarih: 17 Safer 1330 / (24 Kanun-i Sani 1327-6 Şubat 1912), BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 3, Gömlek No:13, Tarih: Sefer 18 Safer 1330 / (25 Kanun-i Sani 1327-6 Şubat 1912); BOA. DH. MB. HPS.M., Dosya No:144, Gömlek No: 74, Tarih: 24 Safer 1330 / (31 Kanun-i Sani 1327-13 Şubat 1912); BOA. DH. MB. HPS.M., Dosya No:144, Gömlek No: 80, 29 Safer 1330 / (5 Şubat 1327-18 Şubat 1912).

⁶² Bunun için Ermenilerin terk ettiği Bozkır, Karaman, Ereğli, Akşehir, Beyşehir gibi meskûn mahallerde araştırmalar yapılmasının istendiği bildirilmiştir. BOA. DH. MB. HPS. M., Dosya No: 25, Gömlek No: 19, Tarih: 4 Recep 1330 / (6 Haziran 1328-19 Haziran 1912). Ankara'nın Nallıhan kazasında yeni yapılması planlanan nisa hapishanesi hakkında Umum Müdürlükten gerekli izinler talep edilmiştir. Şura-i Devlet; Dosya No: 1341, Gömlek No: 32, Tarih: 27 Recep 1310 / (2 Şubat 1308-14 Şubat 1893).

verilmiştir. Aynı rapor içerisinde her otuz hükümlü için bir gardiyan ve bir başgardiyan atanması, üç ve fazla kadın mahkûmun bulunması durumunda birde kadın gardiyan vazifelendirilmesi uygun görülmüştür.⁶³

Buradan da anlaşılmaktadır ki, nisa hapishaneleri için ayrılan kira bedelleri ve gardiyan maaşları, Osmanlı Hapishaneleri Umum Müdürlüğü'nün sair sıkıntıları arasındaki yerini almıştır. Ayrıca Osmanlı kendi hapishanelerini denetlemek için tekli, ikişerli heyetler de oluşturmuştur. Bununla ilgili olarak Mesudiye Belediyesi tabibi Koyunhisar hapishanesini 1910 yılında teftiş ederek, hapishane komisyonuna ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Raporunda Koyunhisar hapishanesinde mahkûmların işledikleri suçlara göre hücre biçiminde odalar tahsis edildiği ancak kadın mahkûmlar için ayrılmış hücrelerin – diğer hücrelerden farklı değil – duvarlarının ve tavanının mutlaka elden geçirilmesinin gerektiği, mevcut pencerelerin çok küçük ve mahkûmun bulunduğu alanların hiç ışık almadığı, bir pencere daha açılarak bu sorunun giderilmesinin imkân dahilinde olduğu belirtilmiştir.⁶⁴

Batı standartlarını hedefleyen Osmanlı'da hiçbir hapishanesinin durumu iç açıcı değildir. Aydın ilindeki zükur hapishanesine 1912 yılında fazladan çıkılan bir katla yapılan nisa koğuşu da sağlıksız olmuş ve standartları karşılamadığı gibi fiziksel durumu da içler acısı haldedir.⁶⁵ 1913 yılında Aydın Valiliği'nden bu hususta yazılan bir dilekçe ile şehir hapishanesinin kullanılamaz durumda olması sebebi ile şehre yeni bir hapishanenin yapılıp, yapılamayacağını nezaretten kendilerine ivedilikle bildirilmesi istenmiştir.⁶⁶

Osmanlı Devleti'nin Hapishaneler İdaresi Umum Müdürlüğü personel maaşları konusunda da bir standart yakalayamamıştır. Tevkifhane gardiyanları ile hapishane

⁶³Tekin, a.g.m., 2010

⁶⁴ Şen, a.g.e. s.105,106; Brana Hapishanesi 1 Mart 1328 tarihinden itibaren Çarşı Mahallesi İmamı Hafız Nail Efendinin hanesinin icar için iki gümüş mecdiye karşılığı kira bedelinin belirlendiği ve Jandarma Dairesi marifetiyle bu mezkûr yerin hapishane olarak kullanılmasına karar verilmiştir. BOA. DH.MB. HPS.M. Dosya No: 6, Gömlek No: 46-1, Tarih: 9 Recep 1330 / (11 Haziran 1328-24 Haziran 1912); BOA. DH.MB. HPS.M. Dosya No: 6, Gömlek No: 46-3, Tarih: 9 Recep 1330 / (11 Haziran 1328-24 Haziran 1912).

⁶⁵BOA. DH.MB. HPS.M. Dosya No: 1, Gömlek No: 14, Tarih: 10 Rabi'ül-Ahir 1328 / (8 Nisan 1326-21 Nisan 1910). Kayseri'deki nisa hapishanesinin de içerisinde bulunduğu sağlıksız şartlardan kurtarabilmek adına Ankara valiliğince tahsis edilen bütçenin onaylandığı bunun için bütçeden ek ödenek ayrıldığı bildirilmiştir. BOA. DH.MB. HPS.M. Dosya No: 6, Gömlek No: 11-1, Tarih: 24 Recep 1332 / (5 Haziran 1330- 18 Haziran 1914). Benzer bir durum Ankara'daki nisa hapishanesi içinde geçerlidir ve hapishanenin fiziki koşullarını düzeltmek ve genişletme çalışmaları için tahsisat ita'asında bulunulmuştur. BOA. DH.MB. HPS.M. Dosya No: 13, Gömlek No: 8-1, Tarih: 21 Zilkade 1335 / (8 Eylül 133-8 Eylül 1917).

⁶⁶BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 1, Gömlek No: 29, Tarih: 17 Rabi'ül-Ahir 1329 / (4 Nisan 1327-17 Nisan 1911).

gardiyanlarının maaşları arasında ciddi farklar mevcut olup, kaza ve köylerdeki tevkifhane nisa gardiyanının aldığı maaş 800 kuruş olarak tespit edilmişken, şehirlerdeki nisa hapisanesinde vazife yürüten bir diğer gardiyanının maaşı 600 kuruş olarak belirlenmiştir. Elbette bu durum görev ve sorumluluk dağılımında sıkıntı yarattığından merkez müdürlüğe kadar taşınarak sorunun ivedilikle giderilmesi dahi istenmiştir.⁶⁷

Ayrıca kadın hükümlüler ve kadın gardiyanlar tevkifhane müdüriyetinin emrindedirler. Bunların sayısının az olmasından kaynaklı olarak nisaya mahsus çoğu liva ve kazada hapisane ve gardiyan olmadığından bu görevleri icra edenlere ayrılan tahsisat çoğu zaman icar yoluyla tutulan evlerin sahiplerine verilmekteyse de bu tahsisatlar yeterli seviye de olmamaktadır.⁶⁸ Kadın hükümlülerin payına düşen yemek, akşamları tevkifhaneden hademeler vasıtasıyla gönderilmektir. İstanbul Umum Hapishanesi'nin nisa bölümüne ait karavanelerin eskimiş olduğu, erkek mahkûmlarinkinden ayrılması gerektiği belirtilmiş ve umum müdürlük tarafından nisaya ait olan tüm karavaneler tümüyle değiştirilmiş, onların yerine kalaylı karavaneler gönderilmiş ama kapların da temiz ve bakımlı tutulması istenmiştir.⁶⁹

1916 yılında yayınlanan Nizamname hapisanelerin iç işlerini bir disiplin altına alırken, aynı zamanda mahkûm ve tutukluların uyacağı disiplin kurallarını da düzenlemiştir. Bununla birlikte; mahkûmların sivil yaşamlarında kullandıkları elbiselerin emanete teslim edilmesi ve temizlendikten sonra paketlenmesi, mahkûmlar için ayrılmış eşya ambarlarına konulması hükmü de getirilmiştir. Paketlerin üzerine mahkûmların adı ve numarasının yazılması, ziynet eşyası ve nakit paraların hapisane veznesinde mahkûmlara ayrılmış olan kasalarda saklanması ve hükümlünün cezasının bitiminde elbiseler ve özel eşyaların iade edilmesi talimatı verilmiştir. Mahkûmların hapisanelerde tek tip elbise giymesinin zorunlu tutulduğu, nizamnamede özellikle ifade edilmiştir. Mahkûmlara verilecek olan elbiselerin sayısı mahkûmların ceza sürelerine göre belirlenmiştir. Altı aydan az ceza alanlar harici elbiselerini kullanırken, diğerlerine elbise dahi verilmemiştir.

Kadın hükümlüler için nizamname ile tanımlanmış elbise; başörtüsü, iç hırka, entari, gömlek, don, çorap ve terlikten oluşmaktadır. Her yıl için üç başörtüsü, üç gömlek ve don, iki entari, iki çift terlik, bir iç hırkası verilmesi zorunludur. İki senede bir harici

⁶⁷BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 55, Gömlek No. 62, Tarih: 13 Safer 1331/ (9 Kanun-i Sani 1328-22 Ocak 1913).

⁶⁸BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 94, Gömlek No: 25, Belge No: 1, Tarih: 20 Safer 1337 / (25 Teşrin-i Sani 1334-25 Kasım 1918).

⁶⁹ Tekin, a.g.m., s.96.

hırka verilmiştir.⁷⁰ Avrupa'nın belirlediği şartlara uyan hapishane sayısı da çok sınırlıdır. Yaşanan savaş durumu da nizamnamenin uygulanma alanı bulmasını güçleştirmiştir. Hapishanelerdeki diğer bir sıkıntıda sağlık ve temizlik uygulamalarıdır.⁷¹ Bunun bir örneği, İstanbul Umumi Hapishanesinde kolera ve uyuz vakiası olarak görülmüştür. Bu durumdan kurtulabilmek için mehterhane kısmındaki hamamın tamir ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Kadınlar koğuşunda rastlanan uyuz vakasına önlem olarak hapishanenin Nisa kısmına ve şifahaneye su isalesi için tahsisat talep edilmiştir.⁷² Ancak bu tip salgın hastalıklar kadın mahkûmlar arasında fazla görülmemiştir. Bunun temel sebebi de kadın mahkûm demografisinin düşüklüğü ve toplumda kadına yüklenen “kadınlık” misyonunun getirdiği alışkanlıklarla temizlik kurallarına daha fazla uyuluyor olması gösterilmiştir.

B.3.Kadın Mahkûmlarının Rehabilitasyon Sorunu ve Bazı Hapishanelerdeki Kadın-Erkek Mahkûm Sayıları Hakkında Genel Bilgi

Hapishane koşullarının düzenlenmesi bağlamında hapishaneler ve tevkifhaneler müfettişi umumisi olarak atanan Dr. Poliç Bey (Dr. Poull Pollitz) Aydın vilayeti hapishanelerinden Balıkesir, Bandırma, Manisa, Kırkağaç, Akhisar, Soma, İzmir Bergama ve Aydın olmak üzere on adet Nisa ve Zükur hapishanesini teftiş etmiş ve bu hapishanelerin bazılarında ivedilikle tedbir alınması ve ıslahat yapılmasının şart olduğunu ifade etmiştir.

Nisa hapishanelerinde yapılan teftişlerin ardından, kadın hükümlülerin herhangi bir iş ile işgal etmedikleri tespit edilmiş, mezkûr hükümlülerin âtil durumdan kurtarılması için kadınların elbise ve çamaşır tamirâtı, çorap örme, ip bükme gibi işlerde görevlendirilmelerinin uygun olacağını belirten bir rapor hazırlamıştır. Mahkûmların rejinin ve fabrikaların siparişlerini hapishane dâhilinde yapmalarını sağlayıp, bunun yanında tesis edilecek bir çamaşırhane vasıtası ile jandarmanın, polislin vs. çamaşırılarını yıkayarak hapishaneye gelir sağlanabileceği ifade edilmiştir.⁷³

⁷⁰ Şen, a.g.e. s.111.

⁷¹BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 1, Gömlek No:14, Tarih: 10 Rabi'ül-Ahir 1328 / (8 Nisan 1326-21 Nisan 1910).

⁷²BOA. DH. MB. HPS.M. Dosya No: 72, Gömlek No: 26, Tarih: 27 Muharrem 1332 / (13 Kanun-i Evvel 1329-26 Aralık 1913); ancak bunun çok öncesinde 1310 yılında da İstanbul'da bir kolera salgını görülmüş, Hapishane-i Umumi'den ve akıl hastalarından 11 tanesi (Nisa veya Zükur olarak sayıları belli değildir.) Bahriye Hastanesine sevk edilmiştir. Nuran Yıldırım, "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", Tarih ve Toplum Dergisi, S: 150, İstanbul, Haziran 1996, s. 53.

⁷³BOA. DH. MB. HPS.M. Dosya No: 161, Gömlek No: 46, Tarih: 12 Camazeyil- Ahir 1337 / (15 Mart 1335-15 Mart 1919).

Osmanlı Devleti hapisanelerinde kadının durumuna iki temel açıdan bakılabilir; mahkûm olan kadınlar ve gardiyan olan kadınlar. Mahkûm da olsalar gardiyan da olsalar Osmanlı toplumunun kadın mensupları olarak güç şartlar altında yaşamlarını idame ettirmekle yükümlü olduklarını söylemek yanlış olmaz. Bunlardan Kırklareli’nde görev yapan ve Yunan işgalinin başlaması ile birlikte 7 Temmuz’dan beri işinden olan nisa Hapishanesi gardiyanlarından bir kadının, 8 aydan beri işsiz olduğu ve Dersaadet’e gelmek mecburiyetinde kaldığını, kendisine gardiyanlık değilse bile, devlet memuriyetlerinden birinin verilmesi hususunda, Dâhiliye Nezareti’ne müracaat dahi ettiği savaş yıllarında vakıadır.⁷⁴ Ayrıca Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nın en çetin zamanlarında Kadın tutuklulara mahsus nizamnamenin 6. Bölümünün 1. Maddesinin “tutuklular” kısmında İstanbul vilayetine mahkûmlarla ilgili ayrılan ödeneğin 111 yeni kuruştan hesaplandığı da tespit edilmiştir.⁷⁵

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine doğru dersaadet ve mülhakatında yer alan tevkifhane ve hapisanelerde gardiyanlık, kapıcılık ve diğer görevlerden alabilmek adına müracaatlar yapıldıysa da bunların tam anlamı ile karşılanabildiğini söylemek doğru olmayacaktır. Bu işler aynı zamanda savaştan bükülen Osmanlı insanının savaşın etkisini en aza indirebilmek adına bulduğu iradat yöntemlerinden birisiydi.⁷⁶

Osmanlı hapisanelerinde görülen idari ve fiili bozukluklarına, yaşam koşullarının yetersizliği de dahil edilince kadın hükümlülerin şartları katlanılabilir olmaktan çıkmıştır. Üstelik çocukları ile bu koşulları paylaşmak zorunda olan kadınların bu olumsuzluklardan diğer hükümlülere göre daha fazla etkilendiği, koşulların giderek ağırlaştığı ve bozulduğu bir düzensizlikle yüz yüze kaldığı aşikârdır. Hapisaneler hususunda yapılması tasarlanan reform çalışmaları ve özellikle hükümlü kadınların sorunlarını çözmek için kısıtlı olsa atılan adımlar, savaş şartları ve toplum baskısı gibi sebeplerle çözümsüz kalmıştır. Sorun, Cumhuriyet Türkiye’sine kadar taşınmış hatta ülkenin ilk yılları da dâhil olmak üzere fiziksel koşulların düzeltilmesi adına herhangi bir çözüm üretilmemiştir.

⁷⁴BOA. DH. MB. HPS.M. Dosya No: 55, Gömlek No: 64, Tarih: 18 Rabi’ül-Ahir 1337 / 1 Kanun-i Sani 1335-21 Ocak 1919).

⁷⁵BOA. DH. MB. HPS.M., Dosya No: 29, Gömlek No: 2-1, Tarih: 04 Rabi’ül-Ahir 1335 / (15 Kanun-i Sani 1332-28 Ocak 1917).

⁷⁶BOA. DH. MB. HPS. M., Dosya No: 55, Gömlek No: 64, Belge No: 4, Tarih: 07 Rabi’ül-Evvel 1338 / (21 Kanun-i Sani 1335-21 Ocak 1919).

KÜTAHYA HAPİSHANESİ	SUÇUN CİNSİ	MAHKÛM (İNAS)	MEVKUF (İNAS)	MAHKÛM + MEVKUF (İNAS)
14 Temmuz 1330	Cinayet	3	17	20
	Cünha	17	-	17
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	20	17	37
14 Kasım 1330	Cinayet	2	2	4
	Cünha	15	-	15
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	17	2	19
14 Temmuz 1331	Cinayet	1	5	6
	Cünha	7	-	7
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	8	5	13
14 Kasım 1331	Cinayet	2	12	14
	Cünha	8	-	8
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	10	12	22
14 Temmuz 1332	Cinayet	4	14	18
	Cünha	3	-	3
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	7	14	21
1 Mart 1333	Cinayet	4	14	18
	Cünha	9	-	9
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	13	14	27
1 Kasım 1333	Cinayet	4	6	10
	Cünha	-	7	7
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	4	13	17
1 Mart 1334	Cinayet	5	5	10
	Cünha	4	-	4
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	9	5	14
	Cinayet	4	21	25

18 Temmuz 1334	Cünha	-	-	-
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	4	21	25
1 Kasım 1334	Cinayet	3	5	8
	Cünha	1	-	1
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	4	5	9

Tablo 1: Kütahya Hapishanesindeki Mahkûm (Hükümlü) ve Mevkufların (Tutukluların) 4'er Aylık Yoklama Cetvelleri (14 Temmuz 1914-1 Kasım 1919).⁷⁷

Yukarıdaki tabloda Kütahya hapishanesine ait yoklama cetvellerinin incelenmesi sonucunda tutuklu ve hükümlü rakamları ile bunların mahkûm ya da mevkuf oldukları suçlar hakkında derinlemesine bir bilgiye ulaşabilmek mümkündür. Kütahya merkez hapishanesinde bulunan 18 yaş altı kişiler, izâle-i bıkır (kızlığı bozma), katl (öldürme), sirkat (hırsızlık), ta'til-i uzuv (organ kesme), fi'l-i eni' (kötü iş, ırza geçme) ve yan kesicilik; Uşak kaza hapishanesindekiler ise sirkat, cerh (yaralama), fuşşiyât (zina ile ilgili hareketler) suçlarından ötürü hüküm giymişlerdir. Kütahya hapishanesinde mevkuf 18 yaşından küçük mahkûmların çoğunlukta Kütahya'nın merkezinden veya köylerinden oldukları azınlıktaki çocuk mevkufların Gediz ve Uşak'ın kaza ve köylerinden oldukları tespit edilmiştir. Bunların en az aldıkları ceza süresi bir ay on gün olup sirkat suçundandır. En fazla aldıkları ceza süresi ise beş sene sekiz ay yedi gün ile adam katletme suçundandır.⁷⁸

⁷⁷ Bozkurt, a.g.m., s.266-267.

⁷⁸ a.g.m., s.267.

ESKİŞEHİR HAPİŞHANESİ ⁷⁹	SUÇUN CİNSİ	MAHKÛM (İNAS)	MEVKUF (İNAS)	MAHKÛM + MEVKUF (İNAS)
Mart 1917	Cinayet	5	6	11
	Cünha	2	3	5
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	7	9	16
Nisan 1917	Cinayet	5	5	10
	Cünha	3	3	6
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	8	8	16
Mays 1917	Cinayet	6	5	11
	Cünha	2	1	3
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	8	6	14
Mart 1918	Cinayet	2	27	29
	Cünha	-	41	41
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	2	68	70
Haziran 1918	Cinayet	2	17	20
	Cünha	15	28	43
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	17	45	63

BOZKIR HAPİŞHANESİ (YOZGAT) ⁸⁰	SUÇUN CİNSİ	MAHKÛM (İNAS)	MEVKUF (İNAS)	MAHKÛM + MEVKUF (İNAS)
1915	Cinayet	1	-	1
	Cünha	-	-	-
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	1	-	1
1916	Cinayet	2	-	2
	Cünha	-	-	-
	Kabahat	-	-	-

⁷⁹Emine Gürsoy, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890-1920)", Tarih Okulu Dergisi, Sayı: XX, Aralık 2014, s.227-229.

⁸⁰ Ata, a.g.m., s.396-398.

	Toplam	2	-	2
1917	Cinayet	-	-	-
	Cünha	-	-	-
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	-	-	-
1918	Cinayet	7	2	9
	Cünha	5	2	7
	Kabahat	-	-	-
	Toplam	12	4	16

Tablo 2-3 Eskişehir ev Bokır (Yozgat) Hapishanesindeki Mahkûm (Hükümlü) ve Mevkufların (Tutukluların) Yoklama Cetvelleri.

Bursa Hapishanesinde, 1919 Aralık ayının yarısında yapılan sayımda 471 mahpus tespit edilmiştir. Bunların 335'i tutuklu, 129'u hükümlüdür. Bunlar tevkifhanede, tevkifhane-i umumide, nisa hapishanesinde ve yapımı tamamlanmakta olan binalarda meskundurlar. Hastanede ise 9 erkek ve 1 kadın hükümlü bulunmaktadır. Bursa Hapishanesinde, 10 metrekareye bir kişi düşecek biçimde hesaplanırsa, 150 kişinin üzerinde hükümlünün mevcudu sağlık yönünden değerlendirildiğinde oldukça sağlıksız bir ortam arz etmektedir. Adapazarı Hapishanesinde 19 Aralık 1920 yılında 13 erkek ile 2 kadın hükümlü ve 46 erkek ile 3 kadın tutuklu bulunmaktadır. Burası Kadın hapishanesi açısından değerlendirildiğinde şartları kabul edilebilir bir noktadadır. Erkek hapishanesi ışıklı beş odanın bulunduğu, havadar binadır. Hapishane yönetimi görevini düzgün icra ederek hapishaneyi gayet sıhhi ve insani şartlara uygun idare edebilmiştir. Nisa hapishanesinde valideleri ile bulunan sıbyanlara süt takviyesi için Kaymakam Bey nezdinde girişimde bulunulmuştur. İzmit Hapishanesinde Aralık 1920 yılı itibari ile 144 tutuklu mevcudu tespit edilmiştir. Bunlarının 121'i erkek, 1'i kadın tutuklu, 23'ü erkek, 1'i kadın mahkûmdur. Nisaya ayrı bir bina tahsisi yoluna gidilmiştir. Burada zükur mahkûm ve tutuklular ile nisa mahkûm ve tutuklular birlikte bulunmaktadır. Nisa hapishanesinin fiziki koşulları düzgün olmasına rağmen zükur hapishanesinin yaşam şartları oldukça

kötüdür.⁸¹Bilecik Hapishanesinde 12 Ocak 1920 yılında yapılan tespit ile93 tutuklu mevcuttur.Bu mahkumların; 2'si kadın 34 erkek mahkûm ile 1'i çocuk 57 tutukludan oluşmaktadır. Kadınlar için ayrı bir hapishane binası tahsis edilmiştir.⁸² Eskişehir Hapishanesinin14 Ocak 1920 yılı itibari ile53 hükümlü ve 110 tutuklu bulunmaktadır. Kadınlar hapishanesinde ise 3 hükümlü ve 6 tutuklu mevcudu vardır. Eskişehir hapishanesinde ihtiyaca binaen gardiyan tayini yapılması hususunda Mutasarrıf Bey nezdinde teşebbüste bulunulmuştur. Ankara Hapishanesinde 17 Ocak 1920 yılında toplam 247 tutuklu ve 70 mahkûm vardır. Buna göre, erkek tevkifhanesinde 237 tutuklu ve 68 mahkûm, kadın tevkifhanesinde ise 10 tutuklu ve 2 mahkûm mevcuttur. Hapishanedeki tutukluların vakit kaybedilmeksizin yargılamalarının yapılması duruma göre şartlarının belirlenmesi gerekmektedir. Tutuklulardan birisi 31 aydır hapishane de tutulmaktadır. Bu şehirdeki nisaya mahsus mahpushanenin fiziki koşulları oldukça iyidir.⁸³ Kütahya şehrinde 22 Ocak 1920 tarihi itibari ile 281 tutuklu ve hükümlü bulunmaktadır. Erkekler hapishanesinde toplam 297 mahkûm mevcuttur. Bu mahkumların erkek olanlarının 128'i hükümlü, 144 tutuklu, kadınlarının ise 6 mahkûm ve 3 tutukludur. Kadınların tutulduğu bölümler oldukça münasip ve muntazamdır.24 Ocak 1920 tarihinde Afyonkarahisar Hapishanesinde 256 mahpus vardır. Erkekler hapishanesinde 165 tutuklu ve 86 mahkûm, kadınlar hapishanesinde de 4 tutuklu ve 1 mahkûm vardır. Kadınların tutulduğu yerlerin temizliği ve fiziksel şartları uygundur. Konya Hapishanesinde 28 Ocak 1920 yılı itibariyle517 tutuklu mevcudu vardır. Bunlardan 357 tutuklu ve 151 hükümlü erkek, 9 kadın mahpustan 5 tutuklu, 4 ise mahkûmdur. Kadınların tutulduğu yerlerin koşulları erkekleri mahpus olduğu yere nazaran oldukça derli toplu durumdadır.⁸⁴

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminde hız kazanan kadın hareketlerinin, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde görülmeye başlanan milliyetçi ideolojinin etkisi ile desteklenmesi, kadına var olan dini orjinli bakış açısını biraz olsun değiştirmiş, bazı aydın kadınların da milliyetçi ideolojinin etrafında toplanması neticesinde, ideolojinin

⁸¹ BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 48 Gömlek No:3 Tarih: 30 Ramazan 1337 / (29 Haziran 1335-29 Haziran 1919); BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 49 Gömlek No: 3 Tarih: 01 Şaban 1330 / (3 Temmuz 1328-16 Temmuz 1912); BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 47 Gömlek No: 61 Tarih: 03 Cemazeyil-Ahir 1337 / (6 Mart 1335-6 Mart 1919); BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 113 Gömlek No: 24 Tarih: 04 Rabi'ül Evvel 1333 / (7 Kanun-i Sani 1330- 20 Ocak 1915).

⁸²Mücahit Özçelik "Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Hapishanelerinin Durumu", CTAD, S: 14, Güz 2011, S.33

⁸³a.g.m., s.33-34

⁸⁴a.g.m., s.34-35

güçlenmesine yaptıkları doğal katkı yaşanan savaş dönemlerinde azalan erkek nüfusunun boşalttığı iş kollarının doldurulmasına duyulan ihtiyaç, kadınları toplum içerisinde daha fazla görünür kılmıştır. Devlet her alanda ve anlamda kadına ihtiyaç duymaya başlayınca, kadına “yeni kimlik” tanımak zorunda kalmıştır.

Bu yeni tanımlama içerisinde Osmanlı kadınlarının eğitim süreleri ve kalitesi de artmış, bu duruma paralel olarak yine kadınların, dergi ve gazete çıkarmaları, yayın organlarında sosyal konular üzerine tartışmalar yapmaları ve hayır derneklerinde faaliyetler yürütmeleriyle mevcut sürecin hızla değişimine ve bir “kamusal alan” yaratılmasına da katkı sağlamıştır. Ancak kadın hareketinde dikkat edilmesi gereken nokta, II. Meşrutiyet ile birlikte gelen “hürriyet” ortamıdır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’nde başlayan feminist hareketler ele alınırken, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren bir toplumsal harekete dönüşmeye başlayan hayır örgütleri, ABD ve İngiltere’deki feminist hareketler ile değil, Batı’daki feminist düşüncenin çıkış noktası olan özel kadın toplantıları ve diğer toplumsal yardım faaliyetleri ile karşılaştırmak bu konunun anlaşılmasında daha doğru bir bakış açısı olacaktır. Osmanlı Devleti’nin aydın kadınları toplum içerisinde varlıklarını ispat etmek için çabalarırken, hemcinsleri Avrupa ve Amerika’da oy hakkı için talepte bulunuyordu. Batı’da, XIX. yüzyıl ortalarından itibaren güçlenen suffragate (oy hakkı) hareketi Batılı kadınlar üzerinde ciddi baskıların oluşmasına, tehditler almalarına hatta hapis cezasına çarptırılmalarına kadar ulaşmıştı. Kadınların oy hakkının da birçok Avrupa ülkesinde, I. Dünya Savaşı’ndan sonra elde edilmiş olmasında, savaşın niteliği sebebiyle kadınlara ihtiyaç duyulması, rollerinin artması, bu sayede kendilerini “kanıtlamaları” arasında yakın bir ilişki vardır. Türkiye’de de kadınların Balkan, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemindeki etkinliklerinin ardından, Cumhuriyet döneminde toplum ile devlet nezdinde yükselen imajları onları, Avrupa’daki çağdaşlarının çoğundan önce siyasal haklarını elde etmeleri noktasına taşımıştır.

Yine dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da Osmanlı Devleti’nin dini kaideleri kuvvetli biçimde takip ettiği ama siyasal anlamda Tanzimat ile birlikte dinin kültürel ve idari alanda etkinliğini yavaş yavaş yitirmeye başladığı hususudur. İslam’ın bu etkisi hem devletin kadına yönelik politikalarında hem de Osmanlı feminizmi üzerinde baskın bir rol oynamıştır. Osmanlı’daki Müslüman kadın hareketinde; kadının bireysel haklarından çok toplumsal çıkarına önem verilmiştir. Ancak bu özelliğinde sadece Osmanlıya da Doğu Asya devletlerine özgü olmaktan çok, kadın sorununa özgü olduğu söylenilebilir. Bu tip

toplum yapılarında kadınlar “toplumun ruhu “nu simgeler ki, ifade edilen durum hem Batı hem de Doğu ataerkil düşüncenin genel özelliğidir.⁸⁵ II. Meşrutiyetin kanunlarıyla birlikte yürürlüğe girmesi Osmanlı kadınlarında “*özgürlüğün yürürlüğe girmesi*” olarak algılanmış ve artık onlar için geri dönülmesi mümkün olmayan yeni bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Osmanlı kadınları kendilerine biçilen geleneksel rollerinden sıyrılıp yeni modern kadın kimliğine bürünmeye başlamıştır. Tanzimat ile başlayan kadının eğitilmesi ile ilgili reformlar, II. Meşrutiyet sürecinde kuvvetli bir biçimde devam etmiş, eğitim seviyelerinin yükselmesiyle birlikte, devrin kadınlarının dergi, gazete ve diğer basılı organlarda yazı yazmaları, kadınlara mahsus konferanslar ve kurslar tertip edebilmeleri, dernekler ve dershaneler kurmaları ile ilgili etkinliklerinde artış beklenilenden çok ve etkin olmuştur. II. Meşrutiyet dönemi kadın konusu tam anlamıyla ilk defa toplumun hemen tüm kesimleri tarafından tartışılmış, yazılmış, hatta espri malzemesi haline dahi getirildiği bir dönem olmuştur. Kadın konusunun bu kadar güncel olmasında en önemli etken muhakkak ki İttihat ve Terakki Fırkasının hem kendi parti programlarında hem de hükümet politikalarında kadına özel bir yer vermesidir. Fırkanın kadınlara bakış açısı bugüne kadar Osmanlı yönetici kesiminin takip ettiği usul ve uygulamalardan farklıdır. Bunu yönetimin kadına hazırladığı müreffeh ortam sayesinde elde ettikleri refah ve güçten de anlayabilmekteyiz. Hızlı ve güçlü bir toplumsal değişimin yaşandığı XX. yüzyıl Osmanlı’sının kadını, toplumdaki gördüğü desteğin yanında şiddetli eleştirilere de maruz kalmıştır. Ancak tüm eleştirilere rağmen II. Meşrutiyet dönemi kadınları hak mücadelelerinden vazgeçmemiştir. Tanzimat’tan itibaren devlet ve toplum içerisindeki kadınların statüsü ve istikbaline ilişkin tartışmaların sonucunda Osmanlı kadınları ile ilgili bir kamuoyu oluşturulmuş, devletin geçirdiği aşamalarda göz önünde alınarak kadınlara çeşitli hakların verildiği, 1917 Hukuk-u Aile Kararnamesi çıkarılmıştır. Kadınlar Meşrutiyet döneminde kendileri ile ilgili gelişmelerde daha çok sembolik özgürleşmenin peşine düşmüşlerdir. II. Meşrutiyet’in ilanı da başörtüsünü atma, çarşaf çıkarma, protestolarda, mitinglerde kocaları ile yan yana yürüme, üstü açık arabalara binme şeklinde almış ve bunları özgürleşmenin sembolü olarak görmüşlerdir. Osmanlı toplumunda kadınların varlığı, II. Meşrutiyet’e kadar dinsel, sosyal ve devlet sömürsüne açık olmuş, bu durumda kadının toplumdaki mevcut durumu ile aile kurumunu ve yaşantısını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu ifadeleri örneklemek gerekirse, toplumunda erkeklerin dini bahane ile çokeşli olabilme hakkına sahip olmaları, kadına mirastan pay alamaması, kızların

⁸⁵ Fatmagül Berktaş, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Feminizm”, Tarihın Cinsiyeti, Metis, İstanbul, 2003, s.98.

babalarının evinden çıktıktan sonra asla geri dönemeyecek olmaları, kadının kocalarının, babalarının ya da ailenin diğer büyük erkek bireylerinin müsaadesi olmadan karar alıp uygulayamamaları gibi olumsuzluklar ancak XX. yüzyılın ortalarında aşılmaya başlamıştır. Kadının kendi variyetini toplumun diğer bireylerine kabul ettirmesi kısacası “görünür” duruma gelmesi uzun zamanını almış, acılı ve sıkıntılı bir süreç aşılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de ister istemez toplumun asli unsuru kabul edilen karşı cinsle yüz yüze gelmiştir. Kadının hak arama ve toplum içerisinde “var olma” mücadelesi içerisinde girdiği bu dönemlerde, demir parmaklıkların kapıları da onlara ardına kadar açılmıştır. Osmanlı Devleti’nde kadınların, sosyal hayatta görünür olmaları ile birlikte kendilerine daha öncesinde verilmeyen sosyal, hukuki ve ceza-i ehliyet hakkı bir sorun olarak yöneticilerin karşısına çıkmış, nisa hapishaneleri, ilerleyen süreçte başlı başına konu haline gelerek, devletin yönetim kademesini ciddi anlamda meşgul etmeye başlamışlardır. Çünkü bu döneme kadar sayısı az olan nisa hapishaneleri için geçici çözümler üretirken, kadınların toplumdaki görünürlüklerinin artması ile doğru orantılı olarak suçları da artış göstermiştir. Osmanlı yönetimi zükur Hapishanelerine çözüm üretmezken, nisa Hapishanelerine de sağlıklı çözümler üretmekte zorlanmıştır. Osmanlı hapishanelerde kadının durumu, mahkûm olan kadınlar ve gardiyan olan kadınlar olarak iki farklı boyutta düşünülebilir. Mahkûm da olsalar gardiyan da olsalar Osmanlı toplumunun kadın bireyleri olarak yaşamlarını zor koşullarda sürdürdüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Zükur hapishanelerde görülen isleyiş bozuklukları, sağlıksız ortamlar, yaşam koşullarının yetersizliği kadın tevkif ve hapishanelerinde de görülmektedir. Bu durumu çocukları ile paylaşmak zorunda olan kadınların hali insanlık dışıdır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde içerisinde bulunduğu durumda göz önünde tutulacak olursa, hapishanelerle ve kadın sorunlarına ilişkin olarak yapılan ıslahatlar için savaş koşulları ve toplum baskısı gösterilen gayretlerin üzerinde kalınca faaliyetlerden istenilen sonuç alınamamıştır.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 1, Gömlek No: 14, Tarih: 10 Rabi'ül-Ahir 1328 / (8 Nisan 1326-21 Nisan 1910).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 1, Gömlek No:29, Tarih: 17 Rebi'ül-Ahir 1329 / (4 Nisan 1327-17 Nisan 1911).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 3, Gömlek No: 12, Tarih: 17 Safer 1330 / (24 Kanun-i Sani 1327-6 Şubat 1912).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 3, Gömlek No:13, Tarih: Sefer 18 Safer 1330 / (25 Kanun-i Sani 1327-6 Şubat 1912).

BOA. DH.MB. HPS. M. Dosya No: 6, Gömlek No: 11-1, Tarih: 24 Recep 1332 / (5 Haziran 1330- 18 Haziran 1914).

BOA. DH.MB. HPS. M. Dosya No: 6, Gömlek No: 46-1, Tarih: 9 Recep 1330 / (11 Haziran 1328-24 Haziran 1912).

BOA. DH.MB. HPS. M. Dosya No: 6, Gömlek No: 46-3, Tarih: 9 Recep 1330 / (11 Haziran 1328-24 Haziran 1912).

BOA. DH.MB. HPS. M. Dosya No: 13, Gömlek No: 8-1, Tarih: 21 Zilkade 1335 / (8 Eylül 133-8 Eylül 1917).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 18, Gömlek No: 30, Tarih: 03 Rabi'ül-Ahir 1331 / (27 Şubat 1328-12 Mart 1913).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 25, Gömlek No: 19, Tarih: 4 Recep 1330 / (6 Haziran 1328-19 Haziran 1912).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 29, Gömlek No: 2-1, Tarih: 04 Rabi'ül-Ahir 1335 / (15 Kanun-i Sani 1332-28 Ocak 1917).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 41 Gömlek No: 32-1 Tarih: 15 Zilkade 1330 / (13 Teşrin-i Evvel 1328-26 Ekim 1912).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 47 Gömlek No: 61 Tarih: 03 Cemazeyil-Ahir 1337 / (6 Mart 1335-6 Mart 1919).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 48 Gömlek No:3 Tarih: 30 Ramazan 1337 / (29 Haziran 1335-29 Haziran 1919).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 49 Gömlek No: 3 Tarih: 01 Şaban 1330 / (3 Temmuz 1328-16 Temmuz 1912).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 55, Gömlek No. 62, Belge No: 1-2, Tarih: 13 Safer 1331/ (9 Kanun-i Sani 1328-22 Ocak 1913).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 55, Gömlek No: 64, Belge No: 1-2, Tarih: 18 Rabi'ül-Ahir 1337 / 1 Kanun-i Sani 1335-21 Ocak 1919).

BOA. DH. MB. HPS.M. Dosya No: 55, Gömlek No: 64, Belge No: 4, Tarih: 07 Rabi'ül-Evvel 1338 / (21 Kanun-i Sani 1335-21 Ocak 1919).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 72, Gömlek No: 26, Tarih: 27 Muharrem 1332 / (13 Kanun-i Evvel 1329-26 Aralık 1913).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 94, Gömlek No: 25, Belge No: 1, Tarih: 20 Safer 1337 / (25 Teşrin-i Sani 1334-25 Kasım 1918).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 113 Gömlek No: 24 Tarih: 04 Rabi'ül Evvel 1333 / (7 Kanun-i Sani1330- 20 Ocak 1915).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No:144, Gömlek No: 74, Tarih: 24 Safer 1330 / (31 Kanun-i Sani 1327-13 Şubat 1912).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No:144, Gömlek No: 80, Tarih: 29 Safer 1330 / (5 Şubat 1327-18 Şubat 1912).

BOA. DH. MB. HPS. M. Dosya No: 161, Gömlek No: 46, Tarih: 12 Camazeyil- Ahir 1337 / (15 Mart 1335-15 Mart 1919).

BOA. HR.MKT. Dosya No: 362, Gömlek No: 101 Tarih: 29 Cemazeyil-Ahir 1277 / (31 Kanun-i Evvel 1276-12 Ocak 1861).

BAB-I ALİ EVRAK ODASI, Dosya No: 1034, Gömlek No: 77491, Tarih: 08 Camazeyil-Ahir 1315 / (23 Teşrin-i Evvel 1313-4 Kasım 1897).

ŞURA-İ DEVLET; Dosya No: 1341, Gömlek No: 32, Tarih: 27 Recep 1310 / (2 Şubat 1308-14 Şubat 1893).

DÜSTUR, TERTİP 2, Cilt 1, s. 643–644: 7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanunu-ı Esasi'nin Bazı Mevaddı Muadelesine Dair Kanun, 5 Şaban 1327 / (9 Ağustos 1325-22 Ağustos 1909).

Basılı Eserler

AHMET MİTHAT EFENDİ-FATMA ALİYE HANIM, (1998). *Yahut Bir Muharrirre Osmaniye'nin Neşeti*. Müge Galin (ed.) Beylerbeyi, İsis Yayınları, İstanbul.

AKŞİT, E. E., (2008). *Osmanlı Feminizmi, Uluslararası Feminizm ve Doğu Kadınları*, Doğrudan Yayınevi, No: 7, İstanbul.

BERKTAY, F., (2003). “*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm*”, Tarih'in Cinsiyeti, İletişim yayınları, İstanbul.

CAPORAL, B., (1982). *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, Türkiye İş Bankası Yayınları Ankara.

ÇAHA, Ömer, (1996). *Sivil Kadın*, Vadi Yayınları, Ankara.

ÇAKIR, Serpil, (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul.

FOX M. D., (1999). “*What Is Cultural Revolution?*” Russian Review 58, 2: Published By Wiley, Kansas.

DOĞRAMACI, E., (1982). *Türkiye'de Kadın Hakları*, Üniversal Kitapevi Ankara.

GÜNAY N., (2007), *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Yayıncılık, İstanbul.

KURNAZ, Şefika, (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.

KURU Ç. A., (2004). *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
KAYR., (2000). *Russian Women & Their Organizations: Gender Discrimination*, Palgrave Publishers, New York.

LÉVY N.-TOURMARKINE A., (2007). *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

NASKALİ, E. G. Hilal- ALTUN O., (2006). *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Babil Yayınları, İstanbul.

NEARY Balmas Rebecca, (2006). “*Domestic Life and the Activist Wife in the 1930s Soviet Union.*” *Borders of Socialism: Private Spheres of Soviet Russia*. Lewis H. Siegelbaum (ed.) Gordonsville: Palgrave Macmillan.

ORTAYLI, İ. (2002). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ŞAYLI B., (1994). *Anarşizmin Osmanlıcası: Baha Teyfik.*, Altı Kırkbeş Yayınları, İstanbul.

ŞEN O., (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, Kapı Yayınları İstanbul.

KURNAZ Şefika, (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.

TAŞKIRAN, T. (1973). *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

TEKELİ Şirin, (1982). *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları İstanbul.
TEZEL S., (1983). *Atatürk ve Kadın*, TTB Yayınları, Ankara.

TOPRAK, Z., (1992). *II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm “Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi”*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.

TOPRAK, Z. (2015). *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TÜRK PARLAMENTO TARİHİ ARAŞTIRMA GRUBU, (1996). *Türk Parlamento Tarihi: Meşrutiyet’e Geçiş Süreci – I. ve II. Meşrutiyet*, C. II, T.B.M.M. Vakfı Yayınları, Ankara.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet (1970). *Atatürk ilkeleri ve Türk Kadınının Çilesi*, İzmir Meslek Kadınları Kulübü Yayınları, İzmir.

YEŞİLYURT Kayhan, T., (2005). *Kadın Şairde Kadın: Şükûfe Nihal’in Şiirleri*. Türk Edebiyatı Bölümü, Bilkent Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Sürelî Yayınlar

ALKAN M. Ö., (1998). “İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları”, *Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar*”, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 87-88.

ALTINBAŞ, ODYAKMAZ, Z., (1989). “Anayasalarımızda Kadın Hakları” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt: V, Sayı:14, Ankara, s.456-466.

ARIK, K. F., (1963). *Türk Medeni Hukuku I*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 193-213.

ARIKAN, G., (1998). "Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde Kadınların Statüsü ile ilgili Gelişmeler", *Türk Yurdu*, C:18; S:133, Ankara, s. 26-34.

-----, (1989). “Tanzimat Döneminde Kadınlar” *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.323-329.

ATA, F., (2016). “Osmanlı Döneminde Osmanlı Hapishaneleri”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Konya, s.393, 396-398.

ATAR, Zafer, (2015). “20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi’de Mahkumların Üretim Faaliyetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 34, Isparta, s.21-22.

AVCI, M. (2016). “Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi için Mücadele Eden Öncü Kadınlar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No: 55, Erzurum, s. 225-254.

BOZKURT, N. (2012). “XX. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C:5, Sayı: 21, Samsun, s.266-267.

ÇERİ, B., (1999). “Kadınlık ve Kadınlarımız,” *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.183, İstanbul, s.151-155.

DAŞCIOĞLU, K., (2006). "Osmanlı Belgeleri Işında Denizli Sancağı Hapishaneleri", C.1, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, Denizli, s.440-445.

GÜRSOY, E. (2014). “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Eskişehir Hapishanesi (1890-1920)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: XX, s.227-229.

TEKİN S., (2010). “Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri”, AÜ, *DTCF Dergisi*, C:29, S:47, Ankara, s.95-96.

TUNCER, H., (1989). “Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bugünkü Durumu” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, cilt: VI, sayı:16, Ankara, s.163-172.

TOPRAK, Z., (1989). “İttihat-Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:43-44, İstanbul, s.183-190.

YILDIZ Özgür, (2015). “Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği”, *Akademik Bakış*, Cilt:9, S.17, Ankara, s.91-111.

YILDIRIM, N., (1996). "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", Tarih ve Toplum Dergisi, S: 150, İstanbul, s.51-54.

Tezler ve Ansiklopediler

ADAK U., (2006). *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.

DEMİRKOL K., (2012). *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya.

GÜLTEKİN Y., (2002). *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839–1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

KUTLAR M., (2008). *Ulviye Mevlan: Yaşamı ve Düşünceleri*, Yüksek Lisans Projesi, Ankara.

YILDIZHAN Y., (1985). "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı". Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 948-952.

İnternet Kaynakları

www.kimkimdir.gen.tr/?kim=ahmedcevdetpasa, Erişim 18. Eylül 2018.